

SZAKDOLGOZAT

Angyal Amália Adél

2025

BUDAPESTI GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM

KÜLKERESKEDELMI KAR

NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK SZAK

NAPPALI MUNKAREND

**AZ ÚJ OPRICSNYINA JELENSÉGE – A POSZTSZOVJET
OROSZORSZÁG EMLÉKEZETPOLITIKÁJA**

Belső konzulens:

Dr. Kalafatics Zsuzsanna Borbála

Készítette:

Angyal Amália Adél

BUDAPEST

2025

Tartalom

<i>Ábrajegyzék</i>	4
<i>Nyilatkozat</i>	5
<i>Bevezetés</i>	6
1. IV. Iván	9
1.1. A cár megszületése	9
1.2. Az opricsnyina rendszer és annak következményei	10
1.3. IV. Iván történészi megítélése	14
1.4. IV. Iván megítélése a kortárs orosz közvéleményben	17
1.5. Az orosz média szerepe IV. Iván megítélésének alakításában	19
1.6. A műemlékpropaganda	21
2. Az új opricsnyina	26
2.1. A vallási új opricsnyina	27
2.2. A politikai új opricsnyina	28
2.3. Alekszandr Dugin és az új opricsnyina eszméje	30
2.4. Az „orosz eszme” és az eurázsianizmus ideológiája	31
2.5. Neomedievalista folyamatok Dugin „Az opricsnyina metafizikája” című művében	33
3. Sztálin kultusz és az opricsnyina szerepének újraértékelése a kortárs Oroszországban	36
3.1. A kultusz fizikai újrateremtése	37
3.2. Filmek és sorozatok Sztálinról	39
3.3. A resztalinizáció hatása az oktatásra, levéltárakra és a történelmi emlékezetre	40
3.4. Sztálin megítélése a kortárs orosz közvéleményben	43
3.5. Az jelenkori orosz politikai diskurzus Sztálinról	45
Összefoglalás	47
Irodalomjegyzék	50

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra A Sztálinhoz való hozzáállás	44
--	----

NYILATKOZAT

NYILATKOZAT

Alulírott Angyal Amália Adél büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom, hogy a szakdolgozatomban foglalt tények és adatok a valóságnak megfelelnek, és az abban leírtak a saját, önálló munkám eredményei.

A szakdolgozatban felhasznált adatokat a szerzői jogvédelem figyelembevételével alkalmaztam.

Ezen szakdolgozat semmilyen része nem került felhasználásra korábban oktatási intézmény más képzésén diplomaszerzés során.

Tudomásul veszem, hogy a szakdolgozatomat az intézmény plágiumellenőrzésnek veti alá.

Budapest, 2025. év 04. hónap 27. nap

.....
hallgató aláírása

BEVEZETÉS

Az utóbbi években egyre világosabbá vált számomra, hogy a kortárs Oroszország példája remekül alkalmas arra, hogy megvizsgáljam, miként lehet a történelmet ideológiai célokra felhasználni, és hogyan válhat a múlt szelektív újraértelmezése politikai stratégiává. Ez a felismerés indított el abba az irányba, hogy átfogóan tanulmányozzam azokat a mechanizmusokat, amelyekkel a Kreml manipulálja a történelmi emlékezetet.

Az aktuális orosz politikai rendszer egyre tudatosabban használja a történelemet legitimációs eszközként. Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin második miniszterelnöki ciklusának kezdete óta megfigyelhető, hogy a középkori opricsnyina jelensége fokozatosan újraéledt az orosz diskurzusban. A neomedievalizmus mint politikai gondolkodásmód pedig két évtized alatt a kortárs orosz politikai élet szimbolikus részévé vált. Kutatásom célja annak bemutatása, hogy a történelmi narratívák hogyan alakítják a mai orosz társadalmat, miként szolgálnak politikai célokat, és milyen hatással vannak a globális politikai viszonyokra.

Különösen izgalmasnak találtam, hogy a hivatalos narratívákban hogyan kap új értelmezést az opricsnyina rendszere, amely IV. Iván cár nevéhez fűződő történelmi jelenség, valamint hogyan szövődik össze a sztálini múlt öröksége a jelen politikai és társadalmi folyamataival. Dolgozatom célja, hogy bemutassam a neomedievalizmus, a resztalinizáció és az eurázsianizmus politikai és társadalmi hatásait és azok szerepét a Putyin-rendszer ideológiai alapjában. Emellett jelentős figyelmet fordítok arra is, hogy ábrázoljam, miként formálják a történelmi emlékezet átírásának folyamatai a politikai gondolkodást és hatalomgyakorlást. Ezen jelenégek szoros összefüggésben állnak egymással, mivel mindhárom a történelmi örökség manipulálására építkezik, megerősítik a központosított hatalmat és egy új, autoritárius politikai rendszert alakítanak ki Oroszországban.

Kutatásom a politikai neomedievalizmus és az oroszországi resztalinizáció témaköréhez kapcsolódik. Ez a kutatási terület az orosz politikai rendszer átalakulásával és a történelmi, kulturális narratívák újjáéledésével foglalkozik. Emellett azt is vizsgálja, mindezek hogyan hatnak a mai orosz társadalomra és politikára.

A neomedievalizmus és a putyini hatalomgyakorlás összefüggéseit már több szakirodalom is részletesen elemzi. Dina Khapaeva „*Putyin sötét kora: Politikai neomedievalizmus és resztalinizáció Oroszországban*” (Putin’s Dark Ages: Political Neomedievalism and Re-

Stalinization in Russia) című műve bemutatja, hogyan épült be a középkori és sztálini hagyományok újraértelmezése a putyini rendszer politikai ideológiájába. Maria Engström „Az új opricsnyina és a „szakrális terror” eszméje a mai Oroszországban” (Новая опричнина и идея "сакрального террора" в современной России) című munkájában az új opricsnyina és a szakrális terror fogalmát vizsgálja, míg Alekszandr Dugin „Az opricsnyina metafizikája” (Метафизика опричнины) című írásában az opricsnyina filozófiai és geopolitikai értelmezéseit tárgyalja.

Szakedolgozatomban tehát nemcsak egy történelmi-politikai jelenség bemutatására törekszem, hanem a mögötte húzódó ideológiai és társadalmi dinamikák feltárására is. Ezen keresztül szeretnék hozzájárulni ahhoz a szélesebb társadalomtudományi diskurzushoz, amely a történelmi emlékezet és a politikai hatalomgyakorlás összefüggéseit vizsgálja.

A kutatási témát személyes érdeklődésem alapján választottam. Már gimnáziumi éveim alatt is rendkívül foglalkoztatott a történelem és az orosz nyelv, ezért e két tantárgyat választottam fakultációként. Az orosz-ukrán háború kitörését követően számos publicisztikában és elemzésben jelent meg a birodalmi eszme fogalma, amely különösen felkeltette az érdeklődésemet, így végül a kutatásom egyik meghatározó elemévé vált. Nyelvismeretem és az orosz kultúra és politika iránti érdeklődésem további lehetőséget adott arra, hogy eredeti forrásokat is felhasználva vizsgáljam a témát.

Mivel jelenleg nem áll rendelkezésre magyar nyelvű szakirodalom az új opricsnyina témakörében, a dolgozatomban célja ennek a hiánynak a részleges pótlása. Véleményem szerint e témakör különös jelentőséggel bír, mivel a jelenség alapvetően járul hozzá a putyini hatalomgyakorlás ideológiai alapjainak megértéséhez. Kutatásom arra irányul, hogy egy mélyebb és átfogóbb képet alkossak a modern orosz politikai diskurzus és ideológia mögött meghúzódó történelmi és kulturális összefüggésekről. Ennek mentén az alábbi kérdésekre keresem a választ:

1. Hogyan manipulálja a Kreml a történelmi emlékezetet?
2. Milyen neomedievalista folyamatok érhetőek tetten az opricsnyina eszméjével foglalkozó írásokban (köztük Alekszandr Dugin Az opricsnyina metafizikája című munkájában)?
3. Milyen hatása van a múlt átírásának a társadalomra és a politikai hatalomra?

4. Hogyan függ össze és milyen szerepe van az opricsnyinának és Sztálin kultuszának a mai orosz társadalomban?

A dolgozatom szekunder források elemzésére épül: elsősorban magyar nyelvű historiográfiai szakirodalmat, orosz és angol nyelvű tudományos szakirodalmat és tudományos cikkeket, valamint ideológiai szövegeket gyűjtöttem, válogattam és dolgoztam fel a kutatási céljaimhoz illeszkedően.

A kutatásom során kvalitatív módszertant alkalmazok, amely lehetővé teszi a különböző nyelvű szakirodalmi források alapos elemzését. Az elemzés során összehasonlítom az eltérő álláspontokat, azonosítom a főbb narratívákat és értelmezési kereteket, majd ezeket összegezem. A deduktív megközelítés alkalmazásának segítségével a meglévő elméletekből és történelmi eseményekből kiindulva fogok következtetéseket levonni. Mivel a kutatásom keresztmetszeti jellegű, ezért kiemelt figyelmet szentelek az ok-okozati összefüggések feltárására a történelmi és a jelenlegi politikai diskurzus között. Ezen módszertani megközelítésekre támaszkodva vonom le a következtetéseimet, és ezek alapján válaszolom meg a kutatási kérdéseimet.

A szakdolgozatomban három fő témakört vizsgálok.

Elsőként IV. Iván személyét, az általa létrehozott opricsnyina rendszer működését és következményeit, valamint a történelmi és a kortárs orosz közvéleménybeli megítélését elemzem, külön figyelmet fordítva a média és a műemlékpropaganda szerepére.

Második témaként az „új opricsnyina” jelenségét mutatom be a posztszovjet Oroszországban, külön elemezve annak vallási és politikai irányzatát, Alekszandr Dugin ideológiáját - az „orosz eszme” és az eurázsianizmus elméleti hátterét.

Végül pedig a sztálini kultusz újjáéledését vizsgálom, kiemelt figyelemmel a kultusz fizikai megjelenési formáira, a filmművészetre, az oktatásra, valamint Sztálin ábrázolására a mai orosz politikai diskurzusban.

1. IV. IVÁN

1.1. A cár megszületése

IV. Iván 1530. augusztus 25-én született Moszkvában, édesapja III. Iván nagyfejedelem volt. Iván még csak három éves volt, amikor az édesapja elhunyt. Édesanyja, Jelena Glinszkaja lett ekkor a régensnő, azonban ő 1538-ban mérgezés következtében elhalálozott. IV. Ivánt ezután trónra emelték, de ekkor még a birodalom ügyeit a bojárság intézte. Bár az ifjú uralkodó korlátlan hatalommal rendelkezett, a végrehajtó hatalmat a bojárarisztokrácia gyakorolta. IV. Iván 1547-es megkoronázásával Oroszország első cárijává vált. Minden oroszok cárijának kiáltotta ki magát, ezáltal a világi és egyházi főhatalmat is birtokolva. Koronázását követően a cár összeházasodott Anasztázia Romanovnival. (Tarján M., n.d.)

IV. Iván reformjai

IV. Iván cár uralkodásának első időszakában, az 1550-es években, létrehozta az első állandó orosz hadsereget, amely segítségével sikeresen meghódította a Kazanyi és Asztraháni Kánságokat, miközben expedíciókat indított Szibéria felderítésére is. Az orosz cár ezen kívül nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy balti-tengeri orosz kikötőt építsen, amely lehetőséget biztosított volna az Európa felé történő nyitásra. Ezt a törekvést azonban a lengyelek, svédek és dánok egyesült erővel megakadályozták. Végül 1552-ben, angol segítséggel sikerült megalapítani Arhangelszket, amely lehetővé tette Oroszország számára, hogy intenzív kereskedelmi kapcsolatokat építsen ki Európával. (Tarján M., n.d.)

IV. Iván reformjai kulturális szempontból is jelentős fejlődést hoztak: a könyvnyomtatás ebben a korszakban honosodott meg Oroszországban. A cár nevéhez fűződik az első orosz nyomda megalapítása is, az orosz könyvnyomtatás Moszkvában vette kezdetét. Ivan Fjodorov irányította az első orosz nyomdát, őt nevezik az első ismert orosz könyvkiadónak és könyvnyomdásznak. Ő volt az, aki kiadta az első pontosan datált orosz könyvet 1564-ben. (Tevan, 1984)

A korszak egyik kiemelkedő építészeti alkotása a Vaszilij Blazsennij-székesegyház, amely a Kazanyi Kánság felett aratott győzelem emlékére készült. Napjainkban Moszkva egyik legfontosabb és legismertebb építészeti emlékévé vált, és gyakran szerepel a város gyakran használt jelképeként. (Tarján M., n.d.)

A reformokat követően IV. Iván cár uralkodásában 1560-ban jelentős törés következett be, amikor felesége, Anasztázia váratlanul elhunyt. Ezt követően vette kezdetét az a félelmetes időszak, amely Ivánt oly hírhedt zsarnokká formálta. Az ezt követő rémtettei mára sokkal ismertebbé váltak, mint az általa végrehajtott reformok. (Tarján M., n.d.)

1.2. Az opricsnyina rendszer és annak következményei

IV. Iván 1550-es hadseregreformja kulcsfontosságú volt az orosz hadsereg modernizálásában és a cári hatalma megszilárdításában. A reform célja egy lojális, közvetlenül a cárhoz hű hadsereget létrehozása volt, amely által a bojári arisztokrácia befolyásának mértéke csökken. A hadsereget a bojárok gyerekeiből szervezte meg, így biztosítva, hogy a katonák elsősorban a központi hatalom iránt legyenek hűek, ne pedig a nemesi érdekeiket tartsák szem előtt. A sztrelecreform is része volt ennek a változásnak. A sztrelecek tűzfegyverrel felszerelt gyalogosok voltak, akik szabad idejükben iparúzással és kereskedéssel foglalkoztak, miközben hivatásos katonaként szolgáltak. Ez az állandó szolgálatot teljesítő, új katonai hadsereg képezte a cári rendszer katonai alapját, amely később megalapozta a cár személyes testőrségét, az opricsnyikekből álló különálló hadsereget. (Szvák, Oroszország története, 2001, old.: 154)

1558-ban IV. Iván cár célja az volt, hogy Balti-tengeri kijáratot szerezzen. Ennek érdekében indította meg a Livóniai háborút, amelyben Oroszország Lengyelországgal, Svédországgal és Litvániával került harcba. Még ebben az évben a cár és tanácsadói között nézeteltérések adódtak, különösen a Livóniai háborúval és a belpolitikával kapcsolatban. Ekkor, 1560-ban IV. Iván cár elküldte a tanácsadóit, és a saját kezébe vette az ország irányítását, ezzel egyeduralkodóvá válva. Önálló uralma alatt vezette be az opricsnyina rendszert. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 201)

Na de mi is az az opricsnyina? Az opricsnyina olyan állami intézkedésként indult, mely alatt az ország kettéosztását értették. Bevezetésének oka az volt, hogy IV. Ivánt kudarcok érték a hadszíntéren, belső árulásokat tapasztalt, és az ország is instabil helyzetben volt. (Szvák, Oroszország története, 2001, old.: 158)

Az egyik legismertebb árulónak a befolyásos bojár származású Andrej Kurbszkij herceget tekintette, aki korábban hűségesen szolgált a cárt, és annak egyik legfontosabb hadvezére volt. Kurbszkij volt az első ismert orosz nemes, aki nyíltan szembeszállt a cár autokratikus

uralmával, és végül Lengyelországba szökött. Ez az eset tovább növelte IV. Iván bizalmatlanságát a bojárság iránt, és hozzájárult az opricsnyina bevezetéséhez.

IV. Iván cár 1565-től közvetlen irányítása alá vonta az ország egyik felét – ezt nevezzük opricsnyinának. Az államnak ez a része, amely a cár személyes tulajdonába került, saját hadsereggel, közigazgatási szervekkel és intézményekkel rendelkezett. Az opricsnyikek az állam emberei, úgynevezett „kiválasztottak” voltak, akik főként bojárokból, fejedelmekből és az udvari nemesség tagjaiból kerültek ki. Az opricsnyina intézménye elsősorban az cár egyszemélyes hatalmának megszilárdítását és a bojári önállóság felszámolását szolgálta. Az ország másik felének, a zemscsinának kormányzását pedig a bojárok feladatává tette. (Szvák, Oroszország története, 2001, old.: 158 - 159)

Ez a terület megőrizte hagyományos földbirtok rendszerét, de a legfontosabb ügyekben azonban továbbra is a cár maradt a végső döntéshozó. „Az opricsnyina nem a centralizáció irányába mutatott.” (Szvák, Oroszország története, 2001, old.: 158)

A cár közvetlenül az opricsnyina rendszer előtt szakralizálta uralmát, ennek köszönhetően innentől a cár azt vont felelősség alá büneiért, akit csak akart. Ettől fogva indultak meg azok a folyamatok és események, amelyeknek hatására IV. Iván kiérdemelte a „Rettegett” ragadványnevet. (Szvák, Oroszország története, 2001)

A rettenetes évek

„Az 1565-71 közötti orosz politikatörténetet egy megkonstruálásában és lebonyolításában fantasztikus koncepció per hullám határozza meg.” (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 202)

Az opricsnyina kezdetben az árulók elleni fegyverként szolgált, azonban az idő előrehaladtával a rendszer teljes terrorgépezetté alakult. 1565 elején kezdődtek meg a kivégzések, ekkor még csak néhány ember esett áldozatul, de az intézkedés iránya már egyértelmű volt: célja a politikai elrettentés és az arisztokrácia hatalmának megrendítése. (Szvák, Oroszország története, 2001, old.: 159)

IV. Iván létrehozta opricsnyikseregét, melynek jellegzetessége a fekete kaftán és sapka volt. Az opricsnyikek jelképei közé tartozott a lóhoz erősített kutyafej és seprű. Nem lehet biztosan tudni, hogy a kutyafejek csupán jelképesek voltak-e, vagy igaziak. Jelentésük azonban egyértelmű volt: először haraptak, mint a kutyák, majd kisöpörték az árulókat és az ellenálló bojárokat az országból. (After, n.d.)

Az opricsnyiksereg tagjai a cárhoz hűséges opricsnyikok voltak, akik a személyes büntetőszervezeteként működtek. Az ő feladatuk volt kivégezni azokat az embereket, akiket IV. Iván valamilyen oknál fogva ellenségnek kiáltott ki vagy bármi miatt gyanúsak tartott. Az opricsnyikek hűségesköt tettek a cárnak, és elkülönítve éltek, saját utcáik és városaik voltak. Kezdetben mintegy 2000 fős külön testőrséget alkottak, azonban később létszámuk 5000 - 6000 főre növekedett. (Szvák, Oroszország története, 2001, old.: 160 - 161)

Az opricsnyikek jellegzetes üdvözlő kiáltása a „гой”, „гойда” volt. Bár a pontos jelentésük nem teljesen tisztázott, gyakran úgy értelmezik, hogy „dicsőség” vagy „éljen a cár” jelentéssel bírtak, kifejezve ezzel hűségüket és támogatásukat a cár iránt. A kiáltások nemcsak a sereg összetartozását szimbolizálták, hanem megerősítették az opricsnyikok lojalitását is a cári hatalom iránt.

Novgorod város ellen is az opricsnyikseregét küldte a gyanakvó uralkodó, miután a várost árulással vádolták meg. A cári hadsereg amerre járt, maga után csak a pusztulást hagyta: minden útjába eső települést felperzselt, a lakosságot pedig hetekig mészárolták. A repressziós hullám senkit nem kímélt. A „moszkvai ügy” az 1570-ben a Vörös téren történt nyilvános kivégzések megnevezése. 300 elítéltet vezettek a térre, ebből 184 embernek a cár a helyszínen megkegyelmezett. A maradék, több mint 100 embert pedig különféle brutális kínzásokat alkalmazva kivégezték. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 202 - 203)

Az áldozatok ekkor már az opricsnyina vezető rétegének tagjai közül, a cári udvarból kerültek ki. „A következtetés tehát adott: az opricsnyina nem a bojártság, mint réteg ellen, hanem – amint Veszelojszkij fogalmazott – az udvar, tehát az uralkodó mindenkori környezete ellen irányult.” (Szvák, Oroszország története, 2001, old.: 159)

Az opricsnyina rendszere nemcsak belső feszültségeket szült, hanem az ország védelmi képességeit is aláásta. Mivel az opricsnyikok és a zemscsina közötti megosztottság meggyengítette a birodalmat, az orosz főváros védtelen maradt a külső támadásokkal szemben. A belső tisztogatások is teljesen felforgatták a szolgáló nemességet, így a hadsereg működésképtelenné vált. Ekkor 1571-ben a krími tatárok kihasználták azt, hogy Moszkva védtelen, és porig égették. Az ország súlyos gazdasági és társadalmi válságba került. 1572-ben megszüntették az opricsnyinát, és ismét egyesítették a két sereget. Ebben az évben a krími tatárok ismét támadást indítottak Oroszország ellen, de az orosz hadseregnek sikerült visszavernie a támadást. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009)

1572-ben bár az opricsnyinát megszüntették, az utána maradt pusztulás azonban addigra már tömeges mértéket öltött. Az opricsnyina következményei megviselték az egész országot. Északnyugat-Oroszország lakossága nyolcadrésre csökkent. A kereskedő-iparos falvainak 62,8%-a pusztásodott el, miközben a kereskedő-udvarházainak száma hatodrésre zsugorodott. A paraszti gazdaságok felükre-harmadukra csökkentek. A központi Moszkvai területben a szántóföldek 84%-a vált pusztává az 1580-as évekre. (Szvák, Oroszország története, 2001, old.: 163)

Társadalmi probléma lett abból, hogy a jobbágyság földesuraikat magukra hagyta, és a jobbágy lét helyett a szabadparaszti, kozák- vagy határőréletet választotta. Az opricsnyina a parasztság jelentős részét gazdaságilag tönkretette, és még politikailag is kiszolgáltatatta őket a nemességnek, amely a későbbi jobbágysághoz vezetett. A földek elnéptelenedtek, a társadalmi rend pedig megbomlott. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 205)

„Oroszországban az örökös jobbágyság rendszerének közvetlen „kiváltó oka” IV. Iván uralkodásának második szakasza volt, és az az akkori eseményekre adott történelmi válaszként értékelendő.” (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 205)

Iván öröksége

A Livóniai háború 1583-ban orosz vereséggel zárult. Oroszországot jelentős területi veszteségek érték. Oroszországnak nemcsak hogy nem sikerült tengeri kijáratot szereznie a Balti-tengeren, Szmolenszk városát is elvesztette, amelyet át kellett adnia Lengyelországnak. Oroszország kénytelen volt békét kötni, a lengyelekkel 1582-ben, a svédekkel pedig 1583-ban került rá sor. (Harmat, 2015)

Az opricsnyina, a tatár támadások, a Livóniai háború, valamint a lengyel és svéd támadások által megtizedelt országban a társadalmi és gazdasági válság tovább mélyült. Ezek az összecsapások súlyosan hozzájárultak a gazdasági összeomláshoz, ami elősegítette a zűrzavaros időszaknak elnevezett évek kezdetét. IV. Iván cár 1584-es halála után egy jó évtizeddel később vette kezdetét az az időszak, amely az orosz történelem addigi legkatasztrofálisabb periódusaként tartanak számon. (Szvák, Oroszország története, 2001)

IV. Iván önálló, közel huszonöt évnyi uralkodásának eredménye tehát: az ország gazdasági pusztulása, a társadalmi ellentétek kiéleződése, a Livóniai háború elvesztése, jelentős területi

veszteségek, Moszkva pusztulása és a társadalom teljes demoralizálása. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 206)

1.3. IV. Iván történészi megítélése

Nem meglepő, hogy IV. Iván uralkodásának és személyiségének történészeti megítélése is rendkívül ellentmondásos, amely az évszázadok során jelentős változásokon ment keresztül. Az orosz történelem és politikai környezet alakulása, valamint az egyes történelmi korszakok ideológiai irányvonalai mind befolyásolták azt, hogy hogyan értékelték őt a különböző időszakokban a történészek.

IV. Iván cár uralkodása alatt komoly erőfeszítéseket tett a központi hatalom megerősítésére és az autoriter állam kialakítására. Az opricsnyina bevezetésével, amely az arisztokrácia és a bojárok hatalmának megtörésére irányult, egy erőteljes egyeduralkodói hatalmat kívánt létrehozni. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009)

Ugyanakkor ezen intézkedések mögött egy olyan személyiség is megfigyelhető, aki nemcsak a politikai céljai érdekében alkalmazott brutális és erőszakos eszközöket, hanem akinek gondolkodásmódja és döntései súlyos mentális problémákról árulkodtak. Sok történész, köztük Szvák Gyula is, úgy véli, hogy IV. Iván személye nemcsak a politikai, hanem a pszichológiai szempontok figyelembevételével is vizsgálható, mivel tettei egy beteges gondolkodásmódot tükröztek. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 210 - 213)

Szvák Gyula szerint IV. Iván „Rettegett” vagy „Rettenetes” jelzője, amelyet a magyar fordítás használ, nem megfelelően tükrözi az orosz eredeti kifejezés jelentését. Az orosz „groznij” szó ugyanis nem olyan pejoratív, mint a „rettegett” kifejezés, és inkább a „szigorú” vagy „szigorú, de igazságos” értelemben használják. Szvák Gyula hangsúlyozza, hogy a „rettegett” jelző inkább a személyi kultusz eredménye, és inkább negatív asszociációkat kelt. Ezért ő egy semlegesebb, de pontosabb fordítást javasol, amely a „félelmetes” szót használja, hogy jobban közelítse a magyar és az eredeti orosz kifejezés jelentését. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 199 - 200)

IV. Iván megítélése 1917 előtt

Szvák Gyula magyar történész, a hazai ruszisztika egyik legjelentősebb alakja, aki elsősorban Oroszország koraújkori történetének és az orosz történetírás történetének kutatója. Munkásságában kiemelt figyelmet szentel az orosz történetírás különböző korszakainak, különösen IV. Iván megítélésének alakulására. A cár uralkodásának és történeti emlékezetének magyarországi kutatójaként több monográfiájában is vizsgálja, hogyan formálódott Iván alakja a különféle történeti narratívákban, illetve milyen szerepet tölt be az orosz történeti tudatban egészen napjainkig.

Szvák Gyula „*IV. Iván és I. Péter mikrohistoriográfiája*” (2019) című munkája részletesen bemutatja IV. Iván cár megítélését az orosz történetírás különböző korszakaiban. A korai vélemények, különösen azok, amelyeket kortársai és közvetlen utódai fogalmaztak meg, rendkívül negatív képet festettek Ivánról. Andrej Mihajlovics Kurbszkij, a cár egykori hadvezére, írásaiban bírálta IV. Iván cárt, az uralmát pedig kegyetlennek, zsarnokinak ábrázolta. A „zavaros időszak” történészei szintén hasonlóan látták az uralkodót, és sok esetben az orosz államiság válságáért is felelőssé tették. (V. Molnár , 2020)

A 1917-es fordulat

Az 1917-es orosz forradalom után megfigyelhető egy éles és jelentős váltás IV. Iván historiográfiai megítélésében. Nem meglepő a fordulat, hiszen 1917-ben Lenin hatalomra kerülése után a marxista történetírás új szemléletet hozott az orosz múlt értelmezésére. (V. Molnár , 2020)

Lenin és a bolsevikok az osztályharc elméletére építették fel ideológiájukat, amely szerint a történelem mozgatórugója a társadalmi osztályok közötti küzdelem. Ennek fényében a történészek nem pusztán egyéni erkölcsi szempontok alapján ítélték meg a történelmi szereplőket, hanem az alapján, hogy milyen hatással voltak az állam és a társadalom fejlődésére. Ez az új történelemszemlélet célja az volt, hogy a történelmi múlt átértelmezésével igazolják Lenin ideológiai nézeteit. (Szvák, Rettegett Iván az újabb szovjet kutatások tükrében, 1979)

IV. Iván esetében ez azt jelentette, hogy kegyetlen uralmát és tetteit, az általa végrehajtott tisztogatásokat nem pusztán zsarnoki cselekedetként szemlélték, hanem az állami centralizáció és a bojártság elleni harc elkerülhetetlen eszközeként értelmezték. (Szvák, Rettegett Iván az újabb szovjet kutatások tükrében, 1979, old.: 592 - 604)

Később, a sztálini időszakban ez a történelmi párhuzam még erősebbé vált. Sztálin nyíltan példaképként tekintett IV. Ivánra, és propagandájában úgy ábrázolta, mint egy erőskező

uralkodót, aki képes volt a belső és külső ellenségekkel szemben megvédeni az államot. Ez párhuzamba állítható volt Sztálin saját politikájával is, amelyben a tisztogatásokat és a politikai elnyomást az ország stabilitásának és fejlődésének elengedhetetlen eszközeiként tüntették fel. Az új történelemszemlélet nemcsak a múlt értelmezését változtatta meg, hanem egyben legitimációs eszközként is szolgált Lenin és később Sztálin politikai intézkedéseinek alátámasztására. (Szvák, Rettegett Iván az újabb szovjet kutatások tükrében, 1979, old.: 592 - 604)

IV. Iván megítélése 1917 után

Az 1917-es forradalom után a IV. Ivánnal kapcsolatos tudományos megközelítések nagyrészt népszerűsítő munkák formájában jelentek meg, ám ezek nem érték el a korábbi elemzések mélységét.

A szovjet történetírás az 1920-as és 1930-as években ideológiai korlátok közé szorult, ennek következtében IV. Iván cár alakját gyakran idealizálták. A második világháború idején a szovjet hatalom erőskező vezetőt keresett példaképnek, amelybe a cár személye remekül beleillett. Sztálin a cár alakjában a szovjet állam érdekében cselekvő, határozott vezetőt látta, akinek példája jól illeszkedett a háborús propaganda céljaihoz. Ebben az időszakban a történészek sem vonhatták ki magukat az ideológiai elvárások alól, így IV. Iván kegyetlenségét nem elnyomásként, hanem az állam megerősítéséhez szükséges eszközként ábrázolták. (V. Molnár , 2020)

A cár alakját példaként állították Sztálin politikai stratégiájához, különösen a tisztogatások és a politikai elnyomás igazolására használták. Sz. Dubrovskijt idézve: „Sztálin történelmi igazolást keresett repressziós politikájára, s megtalálta azt a távoli középkorban”. (Szvák, Rettegett Iván az újabb szovjet kutatások tükrében, 1979, old.: 597)

Sztyepan Boriszovics Veszeloovszkij volt az első jelentős szaktudós, aki már az 1950-es évek elején erőteljesen bírálta IV. Iván idealizált ábrázolását, és kiemelte zsarnoki vonásait. Az 1956-ban a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján lezajlott vita, Szergej Mitrofanovics Dubrovskij referátumának középpontba állításával új szempontokat hozott a cár történelmi megítélésében. Kiemelkedő szerepe volt ebben Szigurd Ottovics Smidtnek, aki módszertanilag új irányt szabott az Iván-kutatásnak, és különösen az opricsnyina jelentőségének vizsgálatára helyezte a hangsúlyt. Szergej Veszeloovszkij pedig a cár pszichológiai motivációira összpontosított, kimutatva, hogy döntéseit nem szükségszerűségek, hanem hatalmi ambíciói és gyanakvása befolyásolták. Alekszandr Zimin kutatásai új megvilágításba helyezték a bojár arisztokrácia

szerepét, rámutatva, hogy a bojárok többsége nem volt a cári hatalom ellensége, ami új értelmezési keretet adott a korszak vizsgálatához. (V. Molnár , 2020)

Szvák Gyula szerint Ruszlan Szkrinnyikov munkái elemzik legpontosabban IV. Iván személyét. Szkrinnyikov úgy véli, hogy IV. Iván kezdeti reformjai mögött egyértelműen megfigyelhetőek a hatalmi célok, de uralkodásának későbbi szakasza egyre inkább a terrorra épült. Szvák Gyula viszont vitatja, hogy IV. Iván uralkodásának első szakasza minimális hatással lett volna az államra, és hogy a cár intézkedéseit kizárólag a terror irányította volna a második szakaszban. Szvák szerint IV. Iván döntéseit nemcsak a politikai racionalitás, hanem mentális állapota is jelentősen befolyásolta, és ezek a tényezők együtt formálták az uralkodó döntéseit. Szvák kiemeli, hogy nem lehet csupán politikai racionalitás vagy irracionalitás alapján magyarázni IV. Iván uralmát és döntéseit, mindkét tényezőt figyelembe kell venni a teljes kép megértéséhez. (V. Molnár , 2020)

1.4. IV. Iván megítélése a kortárs orosz közvéleményben

A történelem során számos nagy orosz személyiségnek a tettei és öröksége formálta az orosz nemzet tudását. Közülük sokan vannak olyanok, akik még ma is mély hatást gyakorolnak a társadalomra. A történelmi tények fényében egészen megdöbbentő azt látni napjainkban, hogy IV. Iván borzasztó tettei ellenére mégis kedvező megítélésben részesül. Sőt, nemcsak IV. Iván, hanem Sztálin megítélése is kedvezően változott az utóbbi időben.

Az, hogy az elfogadásuk kedvezőre változott, nagyrészt az orosz emlékezetpolitikának, a médiának és a propagandának köszönhető. A média és a propaganda a Kreml eszközeivé váltak, és jelentős befolyást gyakorolnak a történelem és a történelmi személyek megítélésének alakulására. A Kreml a hivatalos álláspontját a médián keresztül közvetíti a társadalom felé. A médiumok, különösen a filmek és televíziós műsorok kulcsszerepet játszanak abban, hogy a társadalom hogyan értelmezi a múltat, és hogyan építi be a kormányzati ideológiával összhangban álló értékeket a nemzeti identitásba. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy a múlt alakítja a jelen orosz politika diskurzusát, mint az a tény, hogy IV. Iván és Sztálin is helyet kapott a 12 legnagyobb orosz között.

E nem mindennapi verseny az Oroszország neve (Имя Россия) című 2008-ban sugárzott orosz televíziós műsor volt, amelyben a nézők történelmi személyiségekre szavazhattak. A verseny célja az volt, hogy az oroszok kiválasszák azokat a történelmi személyeket, akik szerintük

leginkább megszemélyesítik Oroszországot. A háromfordulós verseny több hónapon keresztül zajlott. Kezdetben 500 történelmi személyt választottak ki. A listát ezután leszűkítették 50 főre, majd végül abból választotta ki a közönség (közel 45 millió internetes, majd SMS-ben küldött szavazattal) a legjobb tizenkettőt. A döntőbe jutott 12 személyiséget részletesen bemutatták, és mindegyiküket egy-egy felkért személy képviselte 12 adásban. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 5)

„A show a rendszerváltás utáni Oroszország legnagyobb szabású kísérlete volt arra, hogy a tömegek történet szemléletét egy kívánt irányba befolyásolja, hogy a szocializmussal elvesztett identitását újjal cserélje fel.” (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 6)

A verseny különösen figyelemre méltó volt, mivel a 12 legnagyobb orosz között olyan személyek is szerepeltek, akik történelmi tetteik és örökségük miatt megosztóak, és komoly vitákat váltottak ki. Ez egyedülálló módon tükrözi az orosz társadalom változó értékrendjét, és azt is megmutatja, hogy a múlt személyiségeit miként használja fel a propaganda a mai politikai diskurzus formálására. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009)

Rendkívül meglepő fordulat volt, hogy IV. Iván, aki kegyetlenségéről és brutalitásáról ismert, a versenyben a 10. helyet szerezte meg, míg Sztálin, a szovjet diktátor, aki a 20. századi történelem egyik legmegosztóbb alakja volt, a 3. helyen végzett. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009)

Az, hogy mindkét személyiség ilyen magas helyezést ért el, jól mutatja, hogyan formálódik és értékelődik át a történelmi múlt és egyes személyek megítélése a mai Oroszországban. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009)

„A verseny lefolyása és végeredménye azt mutatja, hogy a tömegek ellenkező irányú nyomása alatt az orosz eliték még mindig bizonytalanok a tekintetben, hogy a múlt mely értékeit szeretnék felmutatni a jelen számára.” (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 7)

A verseny érdekes végeredményt hozott, Alekszandr Nyevszkij, a 13. századi fejedelem nyert, aki a szovjet időkben is nagy népszerűségnek örvendett. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009)

„Ám Alekszandr Nyevszkij 21. századi médiagyőzelme nemcsak Oroszország „lelki egységét”, de a hatalom és az egyház szövetségét is kifejezi, amely egyúttal világosan „megüzeni” az orosz társadalomnak (és a világnak), hogy az orosz katonai vitézség megkérdőjelezhetetlen és szent.” (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 8)

A sorrend tehát azt érzékelteti, hogy az orosz elit inkább a nemzeti identitást, a katonai erőt és a vallást részesíti előnyben, miközben a politikai baloldal megosztott. Az egész verseny főként a történelmi múlt és a politikai jelen összefonódásának megerősítése irányult. A verseny célja nem csupán a tizenkét legnagyobb orosz személyiség kiválasztása volt, hanem a történelmi narratívák megerősítése, amelyek a jelenlegi és jövőbeli orosz társadalmi diskurzust formálják. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009)

Emellett, ahogyan Szvák Gyula is megfogalmazta, a verseny arra törekedett, hogy a Szovjetunió felbomlása után megrendült orosz identitást új értékekkel pótolja az orosz állam vezetése, és befolyásolja a tömegek történelemszemléletét. A végeredmény alapján arra következtethetünk, hogy az orosz politikai elit a múlt által közvetített értékeket próbálja átültetni a jelen és jövő társadalmának identitásába. (Szvák, A tizenkét legnagyobb orosz, 2009, old.: 6 - 8)

1.5. Az orosz média szerepe IV. Iván megítélésének alakításában

Hogyan manipulálja a Kreml a történelmi emlékezetet?

IV. Iván, az orosz történelem egyik legellentmondásosabb alakja. A hatalmas orosz birodalom központi alakjává vált, aki örökségét kegyetlenségeivel, brutalitásával és politikai reformjaival írta be a történelembe. Azonban napjainkban IV. Iván megítélése jelentős változáson ment keresztül, nagyrészt a médiának köszönhetően. A filmek és sorozatok, amelyek IV. Iván életét és uralkodását dolgozzák fel, nemcsak az ő történelmi korát és történetét, hanem az orosz nemzeti identitás alakulását is tükrözik, és jelentős hatással vannak arra, hogy hogyan tekint a társadalom erre a megosztó személyiségre.

A 2010-es évektől kezdve az orosz állam egyre nagyobb szerepet vállalt a történelmi filmek és sorozatok finanszírozásában, amelyek célja az orosz történelem sajátos narratívájának megerősítése. Az olyan sorozatok, mint a *Грозное время* (2010) - *Rettegett idők*, a *София* (2016) - *Sophia*, a *Годунов* (2018) – *Godunov*, valamint a *Грозный* (2020) - *Rettegett*, mind állami támogatással készültek, és közös jellemzőjük, hogy idealizált vagy árnyaltabb formában mutatják be Iván cár uralkodását. (Khapaeva, 2024, old.: 41 - 43)

A *Грозное время* Ivánt igazságos és jámbor államférfiként ábrázolja, aki népe jólétéért dolgozik, miközben a külföldiek kezdetben támogatják, majd elárulják őt. A *София* az orosz

cári hatalom megszilárdulását mutatja be, kiemelve Iván nagyanyjának, Sophia Palaiologináról szerepét a dinasztia történetében. Az alkotás továbbá Iván politikai pályafutásának kezdetét és koronázását is bemutatja, ezzel levezetve a nézőknek, hogyan formálódott a cár hatalma és uralkodói szerepe az orosz történelemben. A *Годынов* sorozatban Iván bölcs és vallásos idős emberként jelenik meg, teljesen mellőzi a terror és kivégzések bemutatását. A *Грозный* pedig Iván fiatalkorának megpróbáltatásaira és hatalmi harcaira fókuszál, kihangsúlyozva az általa épített erős és egységes hatalom szükségességét. (Khapaeva, 2024, old.: 41 - 43)

Az állami finanszírozású sorozatok tehát Ivánt és elődeit az egységes, erős központi hatalom megteremtőiként ábrázolják, akik belső árulások és külső fenyegetések közepette építették fel Oroszországot. A bojárok és egyéb ellenséges erők elleni küzdelem, valamint a belpolitikai összeesküvések hangsúlyos elemei a narratívának, amely az orosz történelem állami értelmezését tükrözi. Az orosz filmipar jelentős szereplője a nagyszabású propaganda-kampánynak, amelyet a Kreml folytat. (Khapaeva, 2024)

A Kreml által támogatott filmek és sorozatok folyamatosan építik azt az új történelmi narratívát, amelyben IV. Iván már nem kegyetlen zsarnok, hanem egy igazságos és vallásos uralkodó, aki Oroszország megerősítésén fáradozott. Az átlagos tévé nézők számára ez a kép válik meghatározóvá, hiszen az elmúlt évtizedekben folyamatosan ilyen tartalmakkal találkozhattak a képernyőkön. (Khapaeva, 2024)

A mesterségesen felépített történelmi emlékezet hatását talán semmi sem szemlélteti jobban, mint Dina Khapaeva gondolata, amely *„A hóhérok emlékezete: hogyan és miért próbálják az orosz hatóságok megszerettetni Rettegett Ivánt és Sztálint a társadalommal”* című 2024-es cikkben olvasható: „Amikor Mása néni és Szása bácsi, egyszerű emberek, húsz éve bekapcsolják a tévét, neomedievalista társadalom propagandáját látják. Azt magyarázzák nekik: amit az iskolában mondtak nektek Rettegett Ivánról – az mind maszlag, valójában Iván szent, hívő cár volt, aki egyszerűen csak azt akarta, hogy Oroszország birodalom, erős nagyhatalom legyen. És hogy kissé túlzásba vitte az erőszakot? Hát, gyerekkorában megbántották. Ezt a narratívát vizuális képek közvetítik az átlagos tévé néző felé. Én készítettem egy adatbázist: ez alatt a húsz év alatt több mint 130 filmet és sorozatot készítettek, tehát a nézők legalább kéthetente kaptak egy adag újközépkori tartalmat.” (Реалии, 2024)

A média befolyásoló szerepe és annak veszélyei

A 21. században a média óriási befolyással rendelkezik a társadalom történelmi narratívájának és kollektív emlékezetének formálásában. A modern orosz társadalomban, ahol a történelem és a politika szoros kapcsolatban állnak egymással, a média szerepe rendkívül nagy, különösen akkor, ha az állami csatornákat a kormány irányítja, támogatja. Az állami médiában megjelenő történelmi értelmezések gyakran manipulálják vagy torzítják a múltat, azért hogy a jelenlegi politikai ideológia, vagy a hatalom érdekei szerint tükrözzék és értelmezzék a történelmet. Ezzel a társadalom számára olyan képet festenek, amely nemcsak hogy félrevezető, de könnyen hamis történelmi narratívák elterjedéséhez vezet.

A neomedievalizmus és IV. Iván rehabilitálása jól példázza ezt a jelenséget, mivel az orosz állami médiában egyre inkább idealizált képet festenek róla, miközben a valós történelmi események gyakran háttérbe szorulnak. Az állami csatornákon bemutatott narratívák gyakran figyelmen kívül hagyják vagy minimalizálják azokat a kegyetlen intézkedéseket, amelyek IV. Ivánhoz köthetők, és inkább a „nagyságot” és az „erős vezetést” emelik ki, mint egyfajta követendő modellt a mai politikai rendszer számára. Ez a manipulált történelmi ábrázolás jelentős hatással van a közvéleményre, és hozzájárul IV. Iván megítélésének átalakulásához. (Khapaeva, 2024)

A propaganda egyik alapvető eszköze a média, és minél többször találkoznak az emberek egy-egy üzenettel, annál inkább beépül a tudatukba. Még akkor is, ha a bemutatott események nem felelnek meg pontosan a valóságnak, a rendszeres ismétlés hatására ezek a félrevezető narratívák szilárdan rögzülhetnek a kollektív emlékezetben.

A neomedievalizmus politikai hatásai, mint például IV. Iván rehabilitálása, jelentős hatással voltak az orosz közvéleményre az elmúlt évtizedekben. Ezt a változást szociológiai felmérések is alátámasztják. Míg a 1980-as és 1990-es években IV. Iván nem szerepelt a legnagyobb orosz történelmi vezetők között, addig a 2000-es évektől kezdve egyre előkelőbb helyet foglalt el a közvéleményben. (Khapaeva, 2024, old.: 48)

1.6. A műemlékpropaganda

„Az összes orosz vezető közül csak Sztálin fejezte ki csodálatát IV. Iván rémuralma iránt, azonban még Sztálin sem építtetett emlékművet a tiszteletére.” (Khapaeva, 2024, old.: 39)

Sztálin nyíltan csodálta IV. Ivánt, ennek ellenére egészen a 21. század elejéig nem történt meg a cár emlékezetének hivatalos, fizikai formában való megjelenítése. Ez a helyzet azonban 2005-ben megváltozott, mielőtt megkezdődtek azok az emlékműállítási kezdeményezések, amelyek IV. Iván alakját új, propagandisztikus értelmezésben kívánták rehabilitálni. A következőkben Dina Khapaeva „*Putin's Dark Ages*” című könyvére támaszkodva mutatom be ezt a műemléképítési folyamatot.

2005-ben vette kezdetét az a folyamat, amelynek célja IV. Iván emlékének fizikai tárgyakon keresztüli megőrzése. Ekkortól kezdve a cár alakja már nem csupán a közbeszédben volt jelen, hanem fokozatosan a fizikai térben is visszaköszönt az emléke. Ettől a pillanattól fogva egy propagandisztikus célú emlékműállítási folyamat indult meg Oroszországban. (Khapaeva, 2024, old.: 39)

A műemlékállításokon túlmenően IV. Iván szentté avatására is történtek kezdeményezések, elsősorban a *cár-istenhit* (Царебожие) nevű vallási mozgalom részéről, amelynek hívei a cárt isteni küldetéssel felruházott, történelmi hősként tisztelik. Az opricsnyina és IV. Iván alakja e mozgalom központi szimbólumai közé tartozik, híveik követelik szentté avatását. A Cár-istenhit tanítása szerint a „*győzedelmes cár*” (Царь-Победитель) Krisztushoz hasonlóan fog feltámadni, hogy megtisztítsa az orosz földet ellenségeitől. Ez a feltámadásba vetett hit, amely a kanonizáció iránti törekvés alapját képezi, hívei részéről egyfajta politikai terror újraszentesítését jelenti. Ezt az eszmerendszert az újeurázsiai diskurzusban időnként „*rettenetes szentségként*” (грозная сакральность) is emlegetik, mely a terror társadalmi rend alapjaként való elfogadtatását célozza. (Khapaeva, 2024, old.: 72)

A mozgalom követői tehát az opricsnyinára, mint isteni eredetű, a keresztény állam védelmében alkalmazott eszközként tekintenek. Ezzel szemben az Orosz Ortodox Egyház hivatalos álláspontja elutasító: Iván szentté avatását kizárja a két halálos bűne, nevezetesen saját fiának meggyilkolása, valamint Filipp Kolicsev metropolita kivégeztetése, amelyeket a kanonizáció teológiai kritériumai szerint megbocsáthatatlan tetteknek tekintik. (Khapaeva, 2024, old.: 73)

2005-ben az *Opricsnyik Testvériség* (Опричное братство) nevű neoopricsnik vallási szekta kampányt indított annak érdekében, hogy a cárról egy bronz emlékművet állítsanak. Indokuk az volt, hogy IV. Iván alapította a később Ljubimra nőtt települést. Az emlékmű még nem valósult meg. (Khapaeva, 2024, old.: 39)

2012-ben Arhangelszk városában egy emléktáblát avattak, amely Ivánt a város alapítójaként és „XVI. századi demokratikus reformok kezdeményezőjeként” dicsőítette. Ez a „demokratikus reformokra” való hivatkozás valószínűleg arra utal, hogy Sztálin is hasonlóan értékelte Iván terrorját: ez a cár és népe összefogásának eszköze a bojárság ellen. (Khapaeva, 2024, old.: 39)

Az első hivatalos állami vagy magánkezdeményezésű szobor csak 2016-ban valósult meg Orjol városában. A bronz lovasszobrot Vlagyimir Medinszkij kulturális miniszter leplezte le, Orjol kormányzója pedig nagy államférfiként méltatta Ivánt, és Putyinhoz hasonlította. A műemlék felállítását Kirill pátriárka is támogatta. A szobrot az orosz szélsőjobb, a neoeurázsiaiak, az orosz monarchisták és a neo-opricsnyikok is ünnepelték. Egy másik szélsőséges szervezet, az Ortodox Zászlóvivők Szövetségének vezetője azt javasolta, hogy Moszkvában, a Lubjanka téren állítsanak fel egy újabb IV. Iván-szobrot, de végül ez sem valósult meg. (Khapaeva, 2024, old.: 39 - 40)

2016 novemberében Vlagyimir Zsirinovszkij azt javasolta, hogy Moszkva Lenin sugárútját nevezzék át Rettegett Iván sugárútra, hogy a külföldi delegációk „jobban megértsék, hová érkeznek”. (Khapaeva, 2024, old.: 40)

2017. április 26-án egy újabb bronzszobrot állítottak volna fel Alekszandrovóban, az opricsnyina egykori fővárosában. A hivatalos avatás napján azonban a helyi lakosok tiltakozása következtében a szobrot eltávolították. Ezután a szobor július 26-án Moszkvában, a „Hősök sétányán” tűnt fel, majd 2019. december 7-én Alekszandrovóban hivatalosan is felavatták. (Khapaeva, 2024, old.: 40)

Ugyanebben az évben Ruzában is terveztek egy szobrot, amely Ivánt „jó családapaként” mutatta volna be. Konsztantyin Jeruszalimszkij elemző szerint ezek az emlékművek nem csupán a cár személyének tiszteletét fejezik ki, hanem az opricsnyina és az önkényuralom dicsőítését is tükrözik. Rettegett Iván ünneplése együtt jár katonai hódításainak glorifikációjával is, hiszen azokat az orosz nacionalisták az Orosz Birodalom alapjainak tekintik. (Khapaeva, 2024, old.: 40)

2019. december 26-án Csebokszáriban, a Csuvas Köztársaság fővárosában állítottak szobrot, megemlékezvén arra, hogy IV. Iván 1551-ben csatolta a területet Oroszországhoz. Ugyanebben az évben a „szobormánia” elérte Tatárföldet is, amely az 1552-ben elfoglalt Kazanyi Kánság utódállama volt, valamint Asztrahánt, amelyet 1554-ben hódított meg. Asztrahányban azonban a helyi tatár aktivisták sikeresen megakadályozták a szobor felállítását, még annak ellenére is, hogy Konsztantyin Malofejev, egy szélsőséges ortodox mozgalom

támogatója felajánlotta a költségek fedezését. Tatár föld szintén elutasította nemcsak a kazanyi szoborállítást, hanem azt a javaslatot is, hogy az M-12-es autópályát Rettegett Ivánról nevezzék el. (Khapaeva, 2024, old.: 40)

2016-ban Vlagyiszlav Gulyajev művész tiltakozásképpen egy installációt állított fel Rettegett Iván áldozatainak emlékére a szibériai Kanskban. A helyi hatóságok azonban hamar eltávolították azt. (Khapaeva, 2024, old.: 41)

Mire lehet ezekből következtetni?

Milyen hatása van a múlt átírásának a társadalomra és a politikai hatalomra?

IV. Iván cár jelenkori megítélése a Putyini neomedievalista történelmi politika hatásának köszönhetően alakult ki. A kremli történelemszemlélet teljes összhangba került a jelenkori orosz politikai tendenciákkal. (Реалии, 2024)

A propagandán keresztül az autokratikus vezetést erényként próbálják beállítani. Az állami hatalom megerősítését és az ellenségekkel szembeni kemény fellépést pedig szükségszerűként tüntetik fel. Ennek következtében a társadalomban fokozatosan elfogadottá vált a terror és az elnyomás. Az állam párhuzamot von a központosított hatalom, a rend és a keménykezű vezetés között, amelyet ma is kívánatosnak mutatnak be, hiszen a jelenlegi politikai vezetés is ezekre az eszközökre épít. (Khapaeva, 2024)

IV. Iván fokozatosan a nemzeti nagyság és az erős államhatalom szimbólumává válik, miközben uralkodásának brutális oldalát elhallgatják vagy relativizálják. A történelmi emlékezet teljesen egyoldalúvá vált azzal, hogy miközben egyre több emlékművet emelnek Ivánnak, áldozatairól nem emlékeznek meg. Az állam nem támogatja a cár uralmának áldozatairól való megemlékezést. (Khapaeva, 2024)

Az következő részben Dina Khapaeva neves történész nézeteit foglalom össze az „*A hőhérok emlékezete: hogyan és miért próbálják az orosz hatóságok megszerettetni Rettegett Ivánt és Sztálint a társadalommal*” (*Память палачей: как и почему российские власти прививают обществу любовь к Ивану Грозному и Сталину*) című, vele készült 2024-es újságcikk alapján. Khapaeva arra hívja fel a figyelmet, hogy az orosz hatóságok tudatosan alakítják át a társadalom történelmi emlékezetét. (Реалии, 2024)

Dina Khapaeva szerint orosz hatóságok tudatosan alakítják át a társadalom történelmi emlékezetét, hogy elfogadhatóvá tegyék a múlt kegyetlenségeit és igazolják a jelenlegi politikai

elnyomásokat. A középkori orosz történelem szereplői, mint IV. Iván és az opricsnyikok, egyre inkább pozitív fényben jelennek meg. A propaganda eszközeivel próbálják feléleszteni a középkori dicsőség emlékét, hogy legitimálják a terror és az elnyomás eszméjét a mai politikai diskurzusban. (Реалии, 2024)

A birodalmi gondolkodás Oroszországban rendkívül tartós. Az orosz társadalomban elterjedt az a gondolat, hogy bár személyesen szegénységben élhet valaki, mégis élvezheti, hogy "orossága" révén másokat elnyomhat. Ez az attitűd évszázadok alatt épült ki, és ma is működik. Ez az oka annak, hogy a sztálini kultusz és Iván a Rettenetes rehabilitálása párhuzamosan zajlik. A rezsim e példákon keresztül azt üzeni a társadalomnak, hogy a birodalom fenntartásához szükség van kasztrendszerre és terrorra. (Реалии, 2024)

A Putyin-rezsim nem szó szerint akarja visszahozni a középkort, hanem inkább olyan jellemzőket alkalmaz, amelyek szembemennek a demokratikus értékekkel, és amelyeket „középkorinak” nevezhetünk. Alekszandr Dugin, aki a középkori orosz múltra szeretne visszatérni valójában az egyenlőtlenséget és a rabszolgaságot próbálja így igazolni, amelyek még ma is mélyen beágyazódva jelen vannak az orosz társadalomban. Khapaeva szerint a Putyin-rendszer nem rendelkezik valódi jövőképpel, hiszen nem előretétekintésre, hanem a múlt dicsőségének újbóli megidézésére épít. A Putyin-rezsim egy olyan jövőt keres, amely visszavezet a múlt fénykorába, és újraéleszti azt. (Реалии, 2024)

A történelmi manipuláció, amely az utóbbi két évtizedben zajlott, rendkívül hatékony volt. Filmek, sorozatok és látszólag tudományos magyarázatok segítségével alakították át az orosz nemzet történelmi emlékezetét. A társadalom fokozatosan elfogadta a manipulált narratívát, amelyben a hőhérook, mint IV. Iván és Sztálin már nem kegyetlen elnyomók, hanem hőökké váltak, és az áldozatok szenvedése is szükségszerűnek és igazolhatónak tűnik. Ez lehetővé teszi a mai elnyomásokat és legitimálja a birodalmi agressziót, amely a hatalom fenntartásának egyik alapvető eszköze. (Реалии, 2024)

2. AZ ÚJ OPRICSNYINA

Maria Engström és a szakrális terror a posztszovjet Oroszországban

Maria Engström a svédországi Uppsalai Egyetem orosz szakos professzora, kutatásai középpontjában a posztszovjet utópikus képzelet és az ortodox egyház szerepe a kortárs orosz politikában áll. Engström különös figyelmet fordít arra, hogyan alkalmazzák az opricsnyina hagyományait modern politikai célokra, és miként szolgálják a vallási eszmék a hatalom legitimizálását a posztszovjet Oroszországban. Engström munkássága hozzájárul az orosz kultúra, politika és vallás megértéséhez, különösen a posztszovjet idősakra és az ortodox egyház szerepére fókuszálva. Elemzései rávilágítanak, miként szerepelnek a vallási eszmék és a történelmi narratívák a modern orosz politikai diskurzusban, és milyen szerepet játszanak a politikai hatalom megerősítésében, különösen az új opricsnyina ideológiai keretein belül.

Maria Engström „*Az új opricsnyina és a szakrális terror eszméje a mai Oroszországban*” című tanulmánya - amely a „*Да веселимся Новъграду. Мъ Novgorod fröjda sig*” című kötetben jelent meg a Stockholm Slavic Papers sorozat részeként (2016) – posztszovjet Oroszországban kialakuló új típusú vallási és politikai mozgalmakat vizsgálja. E mozgalmak az opricsnyina történelmi fogalmát újraértelmezve a szakrális terror eszméjét hirdetik. Engström részletesen elemzi, hogyan ágyazódik be ez az ideológia a kortárs orosz politikai, vallási és kulturális közegbe, valamint annak kulturális és művészeti megnyilvánulásaiba.

Az új opricsnyina fogalma és közös jellemzői

Az új opricsnyina egy olyan ideológiai irányzat, amely az IV. Iván cár által bevezetett opricsnyina rendszert kívánja új jelentéstartalommal felruházni és alkalmazni egy modern formában. A posztszovjet változat két fő ágra bomlik: egy politikaira és egy vallásira – mindkettő sajátos módon próbálja újraéleszteni az „erős kéz” és a központosított hatalom eszméjét. E két típus más-más társadalmi térben működik, de közös jellemzőjük az univerzális értékek elutasítása, az orosz ortodoxia radikális védelme, valamint az orosz történelmi múlt jelképes újragondolása. A vallási fanatizmust és az erőszakot szakrális küldetesként értelmezik, és új megvilágításba helyezik az állam, a vallás és a hatalom viszonyát. (Engström, 2016)

2.1. A vallási új opricsnyina

A vallási új opricsnyina egyfajta szakrális újraszervezése a társadalomnak, amelyben a vallásos értékek és az ortodox egyház kulcsfontosságú szerepet kapnak. A cél nem csupán a politikai rend megerősítése, hanem az orosz ortodox vallásnak és keresztény értékeknek a társadalmi és politikai életben való hangsúlyosabb jelenléte. A vallási új opricsnyina hívei szerint a vallásos alapú vezetés és a keresztény értékek mentén történő irányítás hozhatja el Oroszország számára a stabilitást és az erőt. (Engström, 2016)

Az egyházi új opricsnyina a radikális pravoszláv mozgalmak körében bontakozott ki, legismertebb szervezetei a Pravoszláv Zászlóvivők Szövetsége (Союз православных хоругвеносцев), az Opricsnyinai Testvériség (Опричное братство) és a Szent József Volockij „józséfistái” (Братство во имя святого преподобного Иосифа Волоцкого). E szervezetek intézményileg autonóm módon működnek, és csak ritkán állnak hivatalos kapcsolatban az Orosz Ortodox Egyházzal. Doktrínájuk középpontjában az „opricsnyina teológiája” áll, amely szerint a pravoszláv cár spirituálisan is az állam és az egyház felett áll. Az új opricsnyina testvériségek és szervezetek egyik központi célkitűzése az ortodoxia és az orosz állam ellenségei elleni küzdelem, amelyet szakrális terror formájában valósítanak meg. (Engström, 2016, old.: 52 - 53)

Akik ezt a nézetet követik, azok a modern világot az Antikrisztus uralmának tekintik, amely szerintük a vallási, erkölcsi és társadalmi értékek teljes eltorzulását eredményezi. Ebből az apokaliptikus világlátásból fakad, hogy számukra minden eszköz megengedett a „szent háború” keretében, legyen az fizikai, ideológiai vagy spirituális harc hiszen céljuk a romlottnak ítélt világrend megdöntése és az isteni rend helyreállítása. Tevékenységükre jellemzőek a látványos, erőteljes szimbolikával bíró cselekedetek, mint például a könyvégetések, amelyeket saját értelmezésük szerint szimbolikus inkvizícióként hajtanak végre. E fellépésüket azzal indokolják, hogy az elégetett művek istenkáromlásnak minősülnek, mivel véleményük szerint meggyalázzák az orosz történelmet, a pravoszláv hitet és magát az orosz népet. (Engström, 2016)

2.2. A politikai új opricsnyina

Ezzel párhuzamosan alakult ki a politikai vagy értelmiségi új opricsnyina. Az új opricsnyina politikai irányzata a hatalom megerősítésére és központosítására törekszik. Az irányzat hívei szerint Oroszországnak radikális reformra van szüksége, amely képes leváltani a régi, elavult rendszert. Helyére egy új, erősebb és szakrálisabb hatalmi rend állítása indokolt, amely elutasítja mind a hagyományos politikai rendszereket, mind a liberalizmust. Az irányzat képviselőinek célja egy erőteljes, központosított állami vezetés kiépítése. (Engström, 2016)

Az irányzat fő képviselői a Dinamikus Konzervativizmus Intézete (Институт динамического консерватизма), az Izborszki Klub (Изборский клуб), valamint az Eurázsiai Ifjúsági Unió (Евразийский союз молодежи). Ez a világi, értelmiségi irányzat főként az ideológusok és elemzőik körében terjed. Ezek a csoportok az opricsnyinát mint a konzervatív forradalom eszköztét értelmezik, és céljuk egy új, szakrális alapokon álló politikai rend létrehozása, amely leváltja a korrupt elitet. A mozgalom központi alakja Alekszandr Dugin, aki a posztmodern opricsnyina eszméjét a geopolitikai és filozófiai konzervativizmuson keresztül újíttotta meg. A politikai új opricsnyina képviselői úgy vélik, hogy Oroszország fejlődése mindig rendkívüli, központosított erőszak révén ment végbe, erre példaként IV. Iván cár, I. Péter és Sztálin modernizációs programjait hozzák. (Engström, 2016)

Dugin „*Az opricsnyina metafizikája*” című művében az eurázsiai új opricsnyinát a konzervatív forradalom egyik változataként határozta meg. Ezzel párhuzamosan a radikális monarchista-opricsnyikok elsődleges célja a Pravoszláv Orosz Birodalom és a „szakrális rend” újjáélesztése, míg a Dinamikus Konzervativizmus Intézetének (DKI) publicistái az orosz opricsnyina eszméjének mélyebb filozófiai és történeti elemzése mellett a társadalom – különösen az értelmiség – modernizálását és cseréjét sürgetik. (Engström, 2016)

Ezzel jól tetten érhető egy alternatív hatalmi rendszer kiépítésének szándéka is, amit az Összoroszági Népi Front (ÖNF) megerősödése is jól szemléltet. Az ÖNF-et egyre gyakrabban tekintik a kormányzat „különleges célú pártjának”, amely a jelenlegi politikai elit radikális átalakítását készíti elő, pontosabban, amely a jövőben „kisöpri” az Egységes Oroszország párt korrupcióval vádolt tagjait. (Engström, 2016)

Az új opricsnyináról szóló diskurzus világosan rámutat arra, hogyan képes a politikai hatalom kisajátítani az eredetileg ellenkulturális ortodox és konzervatív gondolatrendszereket, és azokat beemelni saját ideológiai készletébe. Ez a folyamat a vallási és történelmi szimbólumok újra

értelmezésével történik, amelyek így a hatalmi legitimitás szolgálatába állíthatók. (Engström, 2016)

A hatalom és a szimbolikus kisajátítás mechanizmusa

Mindkét irányzat az orosz ortodox vallás, a nemzeti identitás és az állami szimbolika egy radikális újragondolására törekszik, miközben gyakran nyíltan szembekerülnek a hivatalos egyházi és állami intézményekkel. Ennek ellenére az orosz állam és az egyház (akár nyíltan, akár hallgatólagosan) elismeri vagy eltűri e radikális mozgalmak tevékenységét, mivel azok szimbolikája, valamint történelmi narratívája sok tekintetben összeesik a hivatalos kulturális politika fő irányvonalával. (Engström, 2016)

Az új opricsnyina fő jellegzetességei, különösen a provokatív jellege az apokaliptikus szemlélet számos kortárs orosz művész munkásságában visszaköszönnek. Több alkotó használja fel az opricsnyina motívumait agitációs plakátok, festmények és videók formájában, elkészítése gyakran az orosz államiság sötét, de egyben megtisztulást ígérő változatát ezek a művek képviselik gyakran az „új kezdet” szimbólumával társítva. (Engström, 2016)

Az új opricsnyinához kapcsolódó szimbólumok és szlogenek nemcsak a radikális jobboldali mozgalmakban, hanem a hivatalos ideológiai kommunikációban is megfigyelhetők. Engström a tanulmányában a „szimbolikus kisajátítás” példaként mutatja be, hogy az orosz állami hatalom miként használja fel a radikális mozgalmak diskurzusát saját legitimitása megerősítésére. (Engström, 2016, old.: 49 - 50)

A tanulmány egyik legfontosabb felismerése, hogy ezek a szélsőséges ideológiák már nem a társadalom peremén helyezkednek el, hanem fokozatosan beépülnek a hivatalos hatalmi diskurzus középpontjába. Az ideológia elemei egyre határozottabban jelennek meg a különféle politikai programokon, a kulturális narratívákban és a vizuális propaganda eszköztárában. A jelképes kisajátítás mechanizmusa azt szolgálja, hogy a hatalom a hagyomány, stabilitás és történelmi dicsőség képét közvetítse. A múlt új olvasatai legitimációs eszközzé válnak egy olyan időszakban, amikor a társadalom egy komoly egzisztenciális bizonytalansággal és identitásválsággal küzd, ezért új mítoszok után vágyik. (Engström, 2016)

Ebben az értelemben az új opricsnyina nem csupán múltidéző ideológia, hanem egy jövőkép is. Egy olyan jövő vette kezdetét a putyini korszaknak köszönhetően, amelyben a hatalom és a szakrális erőszak egymást erősítő rendszerekben fonódnak össze. A kérdés immár nem az,

hogyan használja fel a hatalom a történelmi múltat, hanem az, milyen jövőt formál belőle. (Engström, 2016, old.: 63)

2.3. Alekszandr Dugin és az új opricsnyina eszméje

A 2000-es évek óta megfigyelhető az a tendencia, hogy a putyini kormányzáshoz közeli politikusok aktívan támogatják a középkori újraértelmezését, módszereinek újrafelhasználását. Az utóbbi években a Kreml és egyes kormányközeli ideológusok igyekeznek pozitív fényben feltüntetni IV. Iván cár személyét, hangsúlyozva erőskezű vezetői szerepét és az állam megerősítésében játszott szerepét. Ezen ideológusok közül kiemelkedő Alekszandr Dugin, a neomedievalizmus és az új eurázsianizmus egyik vezető ideológusa. (Khapaeva, 2024)

A politikai neomedievalizmus (újközépkoriség) olyan emlékezetpolitikaként értelmezhető, amely a jövő iránti bizonytalanságra és a múlt megismételhetőségébe vetett hitre épít. A politikai neomedievalizmus globális elterjedése nem arról szól, hogy a világ valóban visszatérne a középkori állapotokhoz, hanem inkább arról, hogy ez a felfogás egyfajta propagandaszerepet tölt be: igazolni próbálja a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradását, és elfogadhatóvá teszi az erőszakos hatalomgyakorlást. (Хапаева, 2018)

Ez a megközelítés egy új típusú emlékezetkultúrát támogat, amelyben nem az áldozatok, hanem az elkövetők nézőpontja kerül előtérbe. Az ilyen irányú emlékezet kiszorítja az egyetemes, humanista értékeken alapuló emlékezést, és helyette egy mesterséges, tömegek által táplált múltképet alakít ki, amely gyakran dicsőíti az erőszakos tetteket. (Khapaeva, 2024, old.: 11)

Az orosz politikai gondolkodásban rendszeresen visszatér az erős vezető iránti vágy, valamint az az elképzelés, hogy a korrupcióval és a belső ellenségekkel való kemény leszámolás a stabilitás és a felemelkedés kulcsa. Ezért is lehet IV. Iván a mai politikai gondolkodás egyik kulcsszereplője: uralkodását működőképes mintának látják arra, hogyan lehet egy széteső országot birodalommá formálni.

Alekszandr Dugin orosz filozófus és eurázsiai gondolkodó határozottan elutasítja a liberalizmust és a nyugati értékeket, különösen az Egyesült Államok globális hegemoniáját. (Kiss, 2018)

Konzervatívnak vallja magát, hangsúlyozva az erős állam, a rend, a családi értékek és a vallás szerepét a társadalomban. (Dugin , 2012)

Az ő eszméi a hagyományos orosz értékekre, a szakrális rendre és a nemzetállam helyett egy szélesebb eurázsiai szövetségre építenek. (Heizer, 2012)

2.4. Az „orosz eszme” és az eurázsianizmus ideológiája

Az eurázsianizmus ideológiája Alekszandr Dugin révén vált valódi kultikus irányzattá a kortárs Oroszországban. Dugin, aki radikális jobboldali gondolkodóként az orosz szellemiség egyik meghatározó képviselője, komoly befolyást gyakorolt az orosz katonai és politikai elit egyes tagjaira. Eszméinek középpontjában az a meggyőződés áll, hogy Oroszországnak fel kell számolnia minden korábbi megegyezést a Nyugattal, és helyette új szövetségi irányt kell vennie Kelet felé. Az Egyesült Államokban látja az első számú ellenfelet, s szerinte Oroszország akkor lehet sikeres vele szemben, ha újra felépíti korábbi birodalmát hátszágai összegyűjtésével – vagyis visszaállítja az orosz, illetve szovjet befolyási övezetet. (Jangfeldt , 2024)

E célból a volt szovjet köztársaságoknak, valamint Lengyelországnak is vissza kellene térnie az orosz érdekszférába. Dugin víziója nem csupán a régi Szovjetunió térképét idézi, hanem kiegészül a Balkán államaival: Szerbiával, Moldovával és Bulgáriával is. Az új, „eurázsiai Oroszország” megvalósításának legnagyobb akadályának Ukrajnát tekinti – ami egy olyan ország, amelyet Dugin egyfajta „atlanti egészségügyi kordonnak” tart, melynek célja, hogy elszigetelje Oroszországot. Független államként Ukrajna azért jelent veszélyt az eurázsiai térségre, mert megakadályozza Oroszország közvetlen hozzáférését a Fekete-tengerhez. (Jangfeldt , 2024)

Az orosz birodalom nélkül Oroszország önmaga árnyékává válna – ezzel összhangban értékelte Vlagyimir Putyin is a Szovjetunió felbomlását, mint „a 20. század egyik legsúlyosabb geopolitikai csapását”. Putyin harmadik elnöki ciklusától kezdődően a nyugatellenes politika még inkább erősödött, s a Kreml egyre inkább a földgáz, a kőolaj, a dezinformáció és a demokráciaellenes erők támogatásával próbálta megingatni az amerikai és európai rendszereket – ahogy azt Dugin korábban előre jelezte. (Jangfeldt , 2024)

Az eurázsiai mozgalom nem újkeletű, gyökerei a 19. század eszméiben keresendők, melyeket a nyugat iránti mély kétely, valamint az egyház megerősödött társadalmi szerepe jellemez. E gondolatmenet szellemében Oroszország 2014-ben bekebelezte a Krím-félszigetet, majd kelet-

ukrajnai régiókban is megerősödött az orosz befolyás a Kreml által támogatott szeparatisták révén. A helyzet 2022-ben csúcsosodott ki, amikor Oroszország teljes körű háborút indított Ukrajna ellen, ezzel a második világháború óta nem látott válsághelyzetet teremtve Európában. A konfliktus mögött nemcsak geopolitikai érdekek, hanem szimbolikus jelentésrétegek is meghúzódnak. Az orosz ortodox egyház vezetője, Kirill pátriárka szerint a Nyugatban egyre erősödik az oroszellenesség, ezért Oroszország harca ennek megfelelően nem csupán földi, hanem lelki, „metafizikai” síkon is zajlik. Az állam és az egyház Oroszországban ma már összefonódva, egyfajta „szimfóniában” működik, ez is azt erősíti, hogy Ukrajna feletti ellenőrzés nem egyszerűen stratégiai cél, hanem az „orosz eszme” megvalósításának eredménye.

Putyin Oroszországa egyre inkább befelé fordul, elutasítva a külvilágot és annak elvárásait. E hozzáállás mögött egyszerre húzódik meg a saját kulturális felsőbbrendűségbe vetett hit, valamint a nyugattól elszenvedett sérelmek miatti sértettség, megalázottság és elidegenedés érzése. A NATO és az EU, sőt, a világ jelentős része „nem érti meg” Oroszország különleges küldetését – legalábbis az orosz vezetés értelmezése szerint. Ez a vélt meg nem értettség pedig csak tovább erősíti az orosz kiválasztottságról szóló ideológiai önképet. (Jangfeldt , 2024)

Jangfeldtet idézve: "Az orosz olyan nép, amely imádja az erős államot és az erőskezű vezetőt, ugyanakkor kényesen félti a szabadságát. Olyan nép, amelynek szülöttei között olyan zsarnokokat találunk, mint Rettegett Iván vagy Nagy Péter, ám egyúttal olyan anarchistákat is, mint Sztyenka Razin vagy Jemeljan Pugacsov, nem is beszélve a számtalan nihilistáról és forradalmárról. Olyan nép, amely kegyetlen, ugyanakkor végtelen jóságra és határtalan együttérzésre is képes. A szovjet időkben sokan úgy vélték, hogy ha a rendszer összeomlik, Oroszországot minden további nélkül meg lehet majd reformálni, és át lehet vezetni a nyugati, demokratikus közösségek világába. A Szovjetunió bukása után három évtizeddel kijelenthető, hogy ez nem történt meg, és nem csupán azért nem, mert az ilyen folyamatok jóval tovább tartanak, mint szeretnénk, hanem azért, mert számos olyan jelenség, amit a szovjet rendszernek vagyunk hajlamosak tulajdonítani, valójában több száz éve az orosz történelem állandóit alkotja: a zsarnokság, a bürokrácia, a jogi önkény, a korrupció - mindez mindig is jellemző volt az oroszországi politika gyakorlatára. A Szovjetunió összeomlása óta eltelt három évtized arról árulkodik, hogy az oroszok többsége valójában soha nem is akart letérni arról a történelmi útról, amelynek első köveit még Bizánc aranyló kapui előtt fektették le. Az orosz történelem tehát lényegében körben forog." (Jangfeldt , 2024, old.: 208)

2.5. Neomedievalista folyamatok Dugin „Az opricsnyina metafizikája” című művében

Dugin „*Az opricsnyina metafizikája*” című művében az opricsnyinát egy olyan történelmi példaként ábrázolja, amely megmutatja, hogyan lehet radikális eszközökkel megújítani egy stagnáló kasztrendszer. Dugin az opricsnyinát nem csupán politikai, hanem szakrális és metafizikai jelenséggént is értelmezi, amely a hierarchikus, középkori típusú társadalmi rendet kívánta helyreállítani. Ez az elképzelés szoros kapcsolatban áll Dugin neomedievalista politikai filozófiájával, amely a modern nemzetállamok helyett egy olyan társadalmi rendszert tart életképesnek, amely a középkori hierarchikus rendet idézi. Ebben a rendszerben a hatalom nem a demokratikus intézmények vagy a választott vezetők kezében összpontosul, hanem egy karizmatikus vezető irányítása alatt, aki képes a társadalmi rendet fenntartani és megújítani. (Heizer, 2012)

Dugin ellenségként tekinti az amerikai hegemoniára és a globális liberalizmusra, ezeket a társadalmi rend bomlásához vezető fő problémaként azonosítja. A belső ellenségtől, amely a társadalom romlásáért felelős, a középkori rendszerekhez hasonlóan, és a "tisztogatás" eszméjével összekapcsolódóan meg kell szabadulni. Az egész forradalmi eszme egy új, erősebb és tisztább társadalmi rendet eredményez – véli Dugin. (Heizer, 2012, old.: 80)

Dugin szerint az opricsnyina örök érvényű, mindig időszerű és bármikor aktiválható modellnek számít, amely válaszokat adhat a modern világ kihívásaira, különösen a globális liberalizmus és a kapitalizmus által generált válságokra.

Ahogy Dugin fogalmaz: A történelem nem egy lineáris, folyamatos fejlődést jelent, hanem egy ciklikus folyamatot, amelyben a civilizációk felemelkedése és bukása elkerülhetetlen. (Dugin , 2012)

Ez a ciklikus felfogás különösen fontos az opricsnyina eszméjében, mivel azt sugallja, hogy a múltban már kipróbált és működőképes rendszerek és tapasztalatok ismételten életre kelhetnek a jelenben, és választ adhatnak a mai társadalom problémáira.

Ez a koncepció összhangban van a neomedievalizmus azon elképzelésével is, miszerint a történelem megismételhető, és a modern társadalmak számára fontos, hogy visszatérjenek a régi, szakrális rendhez, amely képes megújítani a közösségi és politikai struktúrákat.

Ezért az opricsnyina nem csupán egy történelmi jelenség, hanem egy filozófiai modell is, amely a mai geopolitikai és társadalmi viszonyok között is relevanciával bír, és válaszokat kínálhat a modern problémákra. (Дугин, Метафизика oprичнины, 2011)

A neomedievalizmus egyértelműen megjelenik a hatalom központosításában és a szakrális rend visszaállításának eszméjében. Az opricsnyina Dugin szerint nem csupán egy történelmi szükségszerűség volt, hanem egy olyan rendszer is, amely a birodalom stabilitásának fenntartásához elengedhetetlen eszköz. Ez a gondolkozásmód visszaköszön a mai orosz politikában is, hiszen a hatalom folyamatosan a múltból merít legitimitációt. (Дугин, Метафизика oprичнины, 2011)

Ebből a logikából fakad az ONF és az opricsnyina közti párhuzam is. Dugin nyíltan beszél arról, az Oroszországi Népi Front (ONF) akár egy új opricsnyinaként is működhetne, vagyis egy olyan eszközként, amely megtisztítja az országot a „káros” elitektől. Bár az ONF célja egy új politikai rendszer kialakítása, amely megszabadul az árulástól és a korrupciótól, Dugin arra figyelmeztet, hogy az egész könnyen csak egy újabb bürokratikus játszává válhat. Szerinte a mai politikai elit egy része kizárólag a saját zsebére dolgozik, és semmi köze sem a néphez, sem az ország valódi érdekeihez. (Дугин, Александр Дугин, философ, 2013)

A neomedievalista folyamatok tehát nem csupán elméleti síkon jelennek meg Dugin írásaiban, hanem a modern orosz politikában is tetten érhetők. Az erős központi hatalom, a szakrális kormányzati ideológia és a birodalmi gondolkodás olyan tényezők, amelyek ma is meghatározzák az orosz politikai diskurzust. A kérdés csak az, hogy ezek a történelmi minták mennyire lesznek működőképesek hosszú távon a 21. században, és hogy egy ilyen rendszer valóban a nép érdekeit szolgálná-e, vagy pusztán Putyin hatalmi játszmájának része lenne.

A jelenkori orosz politikai diskurzus IV. Ivánról

A jelenkori orosz kormánynak és az egyház képviselőinek összehasonlítása az opricsnyikkal egyre gyakrabban jelenik meg a nyilvános diskurzusban, különösen a hatalom ideológusai és az Orosz Ortodox Egyház képviselői részéről. Az opricsnyina, amelyet sokan a politikai terror, elnyomás és korrupció szimbólumaként említene, ma is aktuális vitatéma, mivel a modern orosz politikai elit és a vallási vezetők gyakran pozitívan ítélik meg ezt a történelmi rendszert, és azt a mai rendszerhez hasonló struktúráként értelmezik. A politikusok és vallási vezetők úgy vélik, hogy az opricsnyina nem csupán egy elnyomó rendszer volt, hanem egy szükséges állami

mechanizmus is, amely biztosította az orosz állam egységét és az ortodox vallás védelmét. (Брицкая, 2024)

A politikai és vallási vezetők úgy értelmezik újra a történelmet, miszerint Iván cár nem volt olyan kegyetlen, mint azt a nyugati történészek ábrázolják. Például Szent János (Иоанн Снычев) metropolita azt nyilatkozta, hogy az opricsnyina egy olyan eszköz volt, amely lehetővé tette a cár számára, hogy „megrostálja” az orosz társadalmat, elválasztva az ortodox békességet és szuverenitást az eretnek gondolatoktól. Andrej Fursov történész szerint az opricsnyina valójában válasz volt a Nyugat gazdasági, politikai és spirituális nyomására. (Брицкая, 2024)

A történelmi események újraértelmezése nem csupán a politikai diskurzusban jelenik meg, hanem a mindennapi életben is. Például egy omszki bíró, Alekszej Poliscsuk egy per során úgy nyilatkozott, hogy mivel nincs videó bizonyíték, nem lehet biztosan állítani, hogy az opricsnikok valóban lefejezték a tisztviselőket a 16. században. Vlagyimir Putyin is hozzátett ehhez a gondolkodásmódhoz, amikor kétségbe vonta a híres legendát, miszerint Iván cár megölte a fiát. Ő ezt azzal indokolta, hogy sok kutató szerint a történet teljesen kitalált, és azt a pápai nuncius hozta létre, hogy aláássa az ortodox oroszokat. (Брицкая, 2024)

Nyikolaj Patrushev, a biztonsági tanács titkára is hasonlóan vélekedik, amikor azt mondja, hogy a nyugati ruszofóbia évszázadok óta jelen van, és Iván cár története is ennek a része. Szergej Novikov, Putyin egyik közelállója, pedig az angol kereskedők elleni intézkedéseket említi, amelyek miatt Ivánt a nyugati világ rágalmazta. (Брицкая, 2024)

A múlt és jelen közötti párhuzamok vonása nemcsak a politikai hatalom megerősítését szolgálja, hanem azt is, hogy az orosz társadalom új identitást építsen a történelem átírásán keresztül. A történelmi események és személyek újraértelmezése, mint például IV. Iván tetteinek kétségbe vonása, azt a célt szolgálja, hogy a mai orosz állam és társadalom számára egy új, egységes, nemzeti narratívát formáljon. A kérdéses történelem és ideológia összefonódása azonban nem csupán egy egyszeri politikai eszköz, hanem egy komoly kulturális és vallási mozgalom részévé vált, amely hosszú távon is meghatározza Oroszország jövőbeli irányvonalát. (Брицкая, 2024)

3. SZTÁLIN KULTUSZ ÉS AZ OPRICSNYINA SZEREPÉNEK ÚJRAÉRTÉKELÉSE A KORTÁRS OROSZORSZÁGBAN

Sztálin, születési nevén Joszif Visszarionovics Dzsugasvili (1878–1953) a Szovjetunió kormányfője volt 1924-től egészen haláláig, és nevéhez fűződik a huszadik század egyik legbrutálisabb diktatúrája. Hatalmát a kommunista párton belüli tisztogatásokra, vetélytársai kiiktatására, kiterjedt titkosrendőrségi megfigyelésre és tömeges terrorra alapozta. Uralma alatt milliók váltak az elnyomás áldozatává munkatáborokba hurcolva, kivégezve vagy éheztetve.

Ugyanakkor a második világháborúban betöltött szerepe, különösen a Németország feletti győzeleme (Nagy Honvédő Háború) hozzájárult kultuszának kialakulásához. Az általa képviselt erős, központosított hatalom és a „rend helyreállítása” sokak számára máig vonzó ideálként jelenik meg, különösen Oroszországban, ahol a sztálini örökség újraértelmezése az állami emlékezetpolitika részévé vált. (Колесников, 2023)

A Kreml neomedievalista emlékezetpolitikája és a tömegemlékezet (mobmemory) kialakulása nem értelmezhető megfelelően az resztalinizáció (re-Stalinization) jelenségének figyelembevételével. A posztsovjét Oroszországban a politikai neomedievalizmus és az újrasztafinizálás fokozatosan egymást erősítő irányzatokká váltak Putyin emlékezetpolitikájában. Mindkét folyamat alapvető szerepet játszik a kollektív emlékezet átírásában, mely a terror uralmának visszaigazolására és annak végrehajtóinak dicsőítésére épül. (Khapaeva, 2024, old.: 157)

Az újrasztafinizálás nem hirtelen fordulat eredménye az orosz közvéleményben, hanem egy több évtizede következetesen alakított emlékezetpolitikai stratégia. Ennek keretében olyan intézkedések és kezdeményezések születtek, amelyek a sztálini rendszer elfogadását és nyílt dicsőítését szolgálják. (Линченко & Иванов , 2017)

A folyamat szoros párhuzamot mutat a neomedievalista politikával, és számos folyamatot ölel fel: a törvényhozástól kezdve az emlékműveken, múzeumokon, oktatáson és a populáris kultúrán át egészen a történetírás újraértelmezéséig. (Khapaeva, 2024, old.: 157)

A Kreml egyértelmű támogatást nyújt ezekhez a törekvésekhez. A sztálini nosztalgia, a második világháború mitikus kultusza, a nacionalista szimpátiák, valamint a politika és az orosz ortodox egyház szoros szövetsége mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az újrasztafinizálás társadalmilag elfogadottá váljon. (Khapaeva, 2024, old.: 157)

Hasonló logika mentén történt IV. Iván rehabilitálása is, akinek uralmát mára már a nemzeti hatalom és rend szimbólumaként emlegetik.

3.1. A kultusz fizikai újrateremtése

Az újrastalinizálás egyik leglátványosabb és legfőbb eszköze a történelem fizikai megjelenítése, vagyis az emlékműállítás és a monumentális propaganda. Az utóbbi években egyre több településen, nagyvárosokban és falvakban jelentek meg új Sztálin-szobrok, amelyek nemcsak az állami emlékezetpolitika jelei, hanem az alulról jövő, társadalmi nosztalgia megnyilvánulásai is. 2001-től kezdve számos ilyen emlékművet állítottak fel többek között Vlagyimirban, Penzában, Tambovban, Szocsiban, Mirnijban, Lipeckben, Orjolban, Jakutszkban, Orenburgban, Novoszibirszkben, valamint több kisebb orosz városban és faluban. (Khapaeva, 2024, old.: 162 - 163)

Az emlékművek gyakran magánszemélyek vagy a Kommunista Párt helyi szervezeteinek kezdeményezésére jönnek létre, nem ritkák az önkormányzati támogatások sem. Egyes helyszíneken emelt Sztálin-mellszobrok különös politikai jelentőséggel bírnak. Például ilyen a volgográdi is, melyet Putyin látogatására készülve állítottak fel 2023-ban. Továbbá a különösen nagy visszhangot kiváltó 2008-2009-es moszkvai Kurszki metróállomás felújítása, amely során visszakerültek a sztálini időket idéző feliratok, melyet korábban Hruscsov vezetése alatt eltávolítottak. A mennyezetet a szovjet himnusz következő sorai díszítették: *„Sztálin úgy nevelt föl, hogy népünkhöz hívek és munkán is, harcon is hősök legyünk”* (Khapaeva, 2024, old.: 163)

Az utóbbi években múzeumok is létesültek, amelyek a sztálini korszakot pozitív színben tüntetik fel. Például Penza városában 2015-ben nyílt egy „Sztálin Központ”, amely a Sztálin intézkedéseit, mint a korrupció elleni küzdelem vagy a tervgazdaság kívánja népszerűsíteni. Hasonló múzeum jött létre Rzszev közelében is, annak ellenére, hogy a város a második világháború alatt szörnyű vérontás helyszínévé szolgált. E dicsőítő múzeum finanszírozója az egyik általa vezetett szervezetet felhasználva az akkori kulturális miniszter, Vlagyimir Medinszkij. (Khapaeva, 2024, old.: 163)

2017 szeptemberében Moszkva belvárosában, a „Hősök sétányán” (Аллея Героев) egy bronz Sztálin-mellszobrot állítottak fel. 2021-ben pedig bejelentették, egy „Sztálin Központ”

létrehozását Bor városában, ahol a Szovjetunió történelmének bemutatásán lesz a fókusz. (Khapaeva, 2024, old.: 163)

Több múzeumot nyitottak, vagy éppen bezártak vagy átalakítottak, hogy azok illeszkedjenek az új, dicsőségét hirdető történelmi narratívába. Különösen jó példa erre a Perm-36 nevű múzeum esete, amelyet eredetileg a sztálini és általánosságban a szovjet elnyomás áldozatainak emlékére hoztak létre az egykori munkatábor helyszínén 1994-ben. A kezdeményezés gyorsan országos jelentőségű kulturális központtá nőtte ki magát, köszönhetően az emberi jogi szervezetek támogatásának. 2015 tavaszán azonban a helyi hatóságok irányítása alá került a múzeum, és minden Sztálin bűneire vonatkozó utalást eltávolítottak. Nem sokkal később a múzeum újranyitott, de már teljesen más elgondolással: ezúttal nem az áldozatokra, hanem a táborok adminisztratív működésére, az ott dolgozókra helyeződött a hangsúly. A politikai elnyomás áldozatainak emlékhelyéből tehát a szovjet munkatáborok megőrkítésére szolgáló múzeum lett. (Khapaeva, 2024, old.: 164)

Az utóbbi két évtizedben újra és újra felmerült Volgográd nevének visszaváltoztatása Sztálingrádra, ez is az resztalinizáció egyik hangsúlyos megnyilvánulása. A várost korábban Caricinnak hívták, majd 1925-ben kapta meg Sztálin nevét, amit 1961-ben, a resztalinizáció alatt változtattak Volgográdra. 2003-tól kezdve több helyi kezdeményezés próbálkozott a régi név visszaállításával. 2004-ben Putyin maga rendelte el, hogy a moszkvai Ismeretlen Katona emlékművénél Volgográd neve helyett ismét Sztálingrád szerepeljen. 2013-ban a helyi önkormányzat úgy határozott, hogy bizonyos megemlékezések idején hivatalosan is a Sztálingrád nevet használják. Putyin 2014-ben, Krím bekebelezése után népszavazást javasolt a névváltásról, de a végső döntést továbbra is a helyi vezetés jogkörébe utalta. 2015-ben az orosz parlament elutasította az erről szóló törvényjavaslatot, ám 2023 februárjában a város egy nap erejéig hivatalosan is Sztálingrád lett, a sztálingrádi csata évfordulójára és Putyin látogatásának alkalmából. Az elnök ezen alkalommal ismét kiemelten kiemelte a történelmi emlékezet és a második világháború örökségének nemzeti jelentőségét. (Khapaeva, 2024, old.: 164)

Ezek alapján megállapítható, hogy a Sztálin kultusza tehát nem csupán egy történelmi nosztalgiát, hanem a jelenlegi hatalmi vezetés megerősítését is szolgálja. A Sztálint hősies, példaértékű vezetőként ábrázoló üzenetek egyre csak terjednek. Az resztalinizálás a jelen igazolására is irányul: a szigorú, autoriter vezető képe összhangban áll a mai rezsim önképével, amely az erőt, a rendet és a nemzeti nagyság visszaállítását hangsúlyozza. Sztálin idealizálása

egyfajta társadalmi identitást teremt, amely a lakosság egy részét érzelmileg is mobilizálja a hatalom mellett. (Линченко & Иванов , 2017) (Khapaeva, 2024)

3.2. Filmek és sorozatok Sztálinról

Ahogy IV. Iván esetében is láthattuk, a Sztálinnal kapcsolatos vélemények változása szorosan összefügg az Kreml propagandatevékenységével. A módszer is ugyanaz.

A 2000-es évektől kezdve számtalan olyan mű jelent meg, amelyek dicsérték Sztálint, és több olyan film és televíziós sorozat is készült a Kreml támogatásával, amelyek pozitív színben tüntették fel őt, és amelyeket főműsoridőben sugároztak az állami televíziós csatornák. (Khapaeva, 2024, old.: 172)

Sztálin számos filmben és sorozatban narrátorként, azaz első személyben szólal meg, ilyen például a „*Sztálin. Élőben*” (*Сталин. Live*) című, 2006-ban készült sorozat, amely az első kísérlet volt arra, hogy a „vádlott” megszólaljon a saját hangján. Ebben a formátumban az eseményeket Sztálin szemszögéből követhetjük, ami jelentős változást eredményez a róla kialakult nézőpontban, és a nézőben azonosulást válthat ki a karakterével. Hasonló megközelítést alkalmaz a 2016-ban készült „*Sztálin kanapéja*” (*Диван Сталина*) valamint a 2011-es „*Sztálin elvtárs*” (*Товарищ Сталин*) is, amelyek érzékenyen mutatják be Sztálin utolsó napjait, úgy, mint egy idős és szenvedő ember életének végét. A 2017-ben készített „*Vlasik, Sztálin árnyéka*” (*Власик. Тень Сталина*) című sorozatban pedig a diktátort és családját Nyikolaj Vlasik (az NKVD egyik magas rangú testőre) nézőpontjából ismerhetjük meg, aki elfogult, de emberközeli módon mutatja be a családot. (Khapaeva, 2024, old.: 172)

Több más mű középpontjában is Sztálin családja áll. Például a „*Népek atyjának fia*” (*Сын отца народов*) című 2013-as sorozat, amely az orosz Channel One csatornán került adásba, Sztálin fiát, Vaszilijt nem, mint kicsapongó, alkoholista figurát mutatja be, hanem mint tragikus sorsú hőst, hű sztálinistát és szerető fiút. A 2018-as „*Szvetlana*” (*Светлана*) című sorozatban Sztálin lányának érzelmes szerelmi élete kerül előtérbe, miközben apját szigorú, de törődő apaként ábrázolják. Ez azonban élesen eltér attól a képtől, amit Szvetlana saját emlékiratában festett apjáról.

Hasonlóan ahhoz, ahogy IV. Ivánt is gyakran a társadalmi körülmények áldozataként mutatják be, Sztálint is sok esetben egy tökéletlen világ termékeként láthatjuk viszont. Az életrajzokban

gyakran visszatérő motívum a nehéz gyermekkor, amely a szovjet és posztszovjet narratívákban is alkalmas eszköz arra, hogy indokolja a személyisége fejlődését, és megerősítse a róla alkotott képet mint a „nép embere.” Ráadásul az orosz dokumentumfilmek egy része nemcsak Sztálin személyiségét, hanem politikai döntéseit is elfogadja. Erre példa a „*Sztálin velünk van*” (*Сталин с нами*) című sorozat is, amely 2012-ben készült és az NTV csatorna sugározta. Az első epizód előzetese szerint Sztálin „olyan ember volt, aki hosszú évtizedekre meghatározta országunk életét. Egy olyan vezető, aki hatással volt a modern Európa arculatára.” (Khapaeva, 2024, old.: 173)

A propaganda szempontjából a történelmi hitelesség vagy a logika nem élvez prioritást: a narratíva sokszor önkényesen, de célirányosan választja el Sztálin forradalmári szerepét az államférfiként betöltött funkciójától. Putyin és környezete nem tartja magáénak az októberi forradalom eszmei örökségét, azt ugyanis illegitim hatalomátvételnak értékeli, amely hazaárulásnak minősül, és hozzájárult az Orosz Birodalom összeomlásához. Ennek megfelelően a forradalomról szóló posztszovjet filmek, például a 2017-es „*Trockij*” (*Троцкий*) filmben Sztálint gátlástalan bűnözőként jelenítik meg. Ugyanakkor a második világháborút feldolgozó alkotásokban már a nemzet hőseként tűnik fel. Beszédes példa erre a 2017-ben alkotott „*Sztálin halála*” (*Смерть Сталина*) című francia–brit fekete komédia, amely nyíltan kigúnyolta a diktátort és körét. Amikor a film elérhetővé vált az orosz piacon, a kulturális minisztérium gyorsan visszavonta a forgalmazási engedélyét, „szélsőséges tartalomra” hivatkozva. (Khapaeva, 2024, old.: 173)

3.3. A resztalinizáció hatása az oktatásra, levéltárakra és a történelmi emlékezetre

A 2000-es évektől kezdődő, egyre erőteljesebben jelentkező resztalinizáció folyamata nemcsak a múlt értelmezését alakította át, hanem hatással volt a levéltári hozzáférésre is. Az 1990-es években, Jelcin elnöksége alatt részben megnyíltak a szovjet korszakhoz kapcsolódó archívumok, ám ez a nyitottság Putyin elnöksége alatt megszűnt. Egy 2004-ben életbe lépett törvény, amely az állampolgárok személyes adatainak védelmét hivatott szolgálni, lényegesen korlátozta a nyilvános hozzáférést a szovjet korszak áldozatainak és elkövetőinek dokumentumaihoz. A törvény alapján csak az érintettek vagy hozzátartozóik beleegyezésével van lehetőség betekinteni ezekbe az anyagokba, ellenkező esetben 75 évig titkosítva maradnak.

Ez a jogszabály volt az alapja annak is, hogy a Memorial civil szervezetet 2016-ban bíráló érte, amiért nyilvánosságra hozta közel 40.000 NKVD-tiszt aktáját, akik részt vettek a sztálini megtorlásokban. (Khapaeva, 2024, old.: 168)

A Memorial (Мемориал) egy orosz civil jogvédő szervezet, amely az 1989-ben jött létre Oroszországban. A szervezet célja a szovjet politikai elnyomás áldozatainak emlékének megőrzése, az emberi jogok védelme. (Euronews, 2021)

A szervezet számos nemzetközi elismerést kapott, többek között 2009-ben elnyerte az Európai Parlament Szaharov-díját, melyet az emberi jogok védelméért és a gondolatszabadságért ítélnek meg. A Szovjetunió felbomlása után a szervezet kiterjesztette működését más utódállamokra is, előmozdítva az alapvető jogok érvényesülését ezekben az országokban. (European Parliament, 2009)

Az orosz hatóságok 2016-ban „külföldi ügynökké” nyilvánították a Memorialt, ami fokozott kormányzati ellenőrzést jelentett a szervezet számára. 2021 végén a moszkvai legfelsőbb bíróság elrendelte a Memorial bezárását, azzal az indokkal, hogy a szervezet megsértette a külföldi ügynökökre vonatkozó törvényt. (Euronews, 2021)

A szervezet nem szűnt meg teljesen, hanem átalakult, újrászerveződött, és külföldről folytatja a munkáját. A Memorial 2022-ben megkapta a Nobel-békedíjat. A Nobel-bizottság indoklása szerint a díjat azért kapta, mert dokumentálta a szovjet és orosz politikai elnyomás áldozatait, védelmezte az emberi jogokat Oroszországban, és példát mutatott a civil bátorságra autoriter hatalommal szemben. (The Nobel Prize organisation, 2022)

Ezzel egy időben a Kreml kiemelt figyelmet szentelt az az oktatásra, különösen a történelem tantárgy tartalmára és annak ideológiai szerepére. A Putyin-kormány célja az volt, hogy a történelemoktatásban egységes, központosított meghatározott nézőpontokat érvényesítsen, amely megerősíti a hazafias nevelést és értékeket. Egy 2003-as találkozón Putyin kifejtette, hogy a történelemkönyvek nem válhatnak új politikai viták terepévé, ehelyett tényeken alapuló, nemzeti büszkeséget erősítő narratívát kell közvetíteniük a fiatalok felé. (Khapaeva, 2024, old.: 169)

2007 nyarán újabb megbeszélés zajlott a történelemtanárokkal és iskolaigazgatókkal, amelyen Putyin kifejezte aggodalmát a tankönyvek sokfélesége miatt. Úgy vélte, hogy a történelem ismét ideológiai eszközzé vált, és gyanúját fejezte ki, miszerint több tankönyvíró külföldi

finanszírozásból dolgozik, utalva arra, hogy idegen érdekeket szolgálhatnak. A találkozó résztvevői egyetértettek abban, hogy az orosz fiataloknak pozitív, megerősítő képet kell kapniuk hazájuk múltjáról, és célszerű lenne egyetlen, hivatalosan jóváhagyott verziót tanulniuk a szovjet és posztszovjet múltról az iskolákban. (Khapaeva, 2024, old.: 169)

Ezt követően az Oktatási Bizottság kiadott egy hivatalos listát az engedélyezett tankönyvekről, majd 2007 szeptemberében megjelent egy új, középiskolai tanároknak szánt kézikönyv is. A kiadvány, amely Alekszandr Filippov neve alatt jelent meg (aki Putyin tanácsadói köréhez tartozott), a második világháborútól 2007-ig tárgyalja az orosz történelmet. A kiadvány igyekezett pozitív képet festeni a szovjet korszakról, különösen Sztálin szerepéről. A végleges változatban a Szovjetuniót olyan politikai hatalomként ábrázolják, amely nagyobb befolyással bírt, mint bármely korábbi eurázsiai birodalom – még Dzsingisz kánénál is. A szöveg Sztálint I. Péter cárhoz is hasonlítja, kiemelve, hogy terjeszkedése meghaladta az orosz cári birodalom korábbi határait is. A háborús győzelmet a történelem legnagyobb sikereként értelmezi, míg a politikai tisztogatásokat a gazdasági fejlődés szükséges velejárójaként, illetve a modernizáció hozadékaként próbálja igazolni.

Ezután nemsokkal Alekszandr Filippov és Alekszandr Danilov (utóbbi a Moszkvai Állami Pedagógiai Egyetem Történelem Tanszékének vezetője) közösen írtak egy diákoknak szóló történelemkönyvet, amely a fent említett tanári segédanyag alapján készült. Az Oktatási Minisztérium hivatalosan is jóváhagyta és ajánlotta használatra a középiskolákban. A könyv pozitívan értékelte Sztálin történelmi szerepét, és egy új irányt képviselt a posztszovjet történetírásban: a szerzők azzal érveltek, hogy a történelmi igazságot a társadalmi emlékezethez kell igazítani. Azt állították, hogy ha a közvélemény jelentős része (akkor körülbelül a lakosság fele) pozitívan gondol vissza Sztálinra, akkor ebből az következik, hogy ő jó vezető volt. (Khapaeva, 2024, old.: 169- 170)

Ezek alapján megállapítható, hogy Kreml oktatáspolitikája tudatosan törekszik arra, hogy a történelmet a nemzeti identitás megerősítésének eszközeként használja, és minimalizálja a múlt negatív nézőpontjait. Ennek részeként 2022-ben ideológiai tárgyat is bevezettek a felsőoktatásban. Az új tankönyvek, életrajzok és írások pedig teljesen átformálja a múltat, és igyekeznek elérni, hogy a sztálini korszakot pozitívabb színben lássák az új nemzedékek tagjai. Ez a resztalinizációs folyamat mára a hivatalos történelemszemlélet részévé vált, és egyre inkább kiszorítja azokat a tudományos és kritikus nézeteket, amelyek a szovjet múlttal való szembenézést sürgetik. (Khapaeva, 2024)

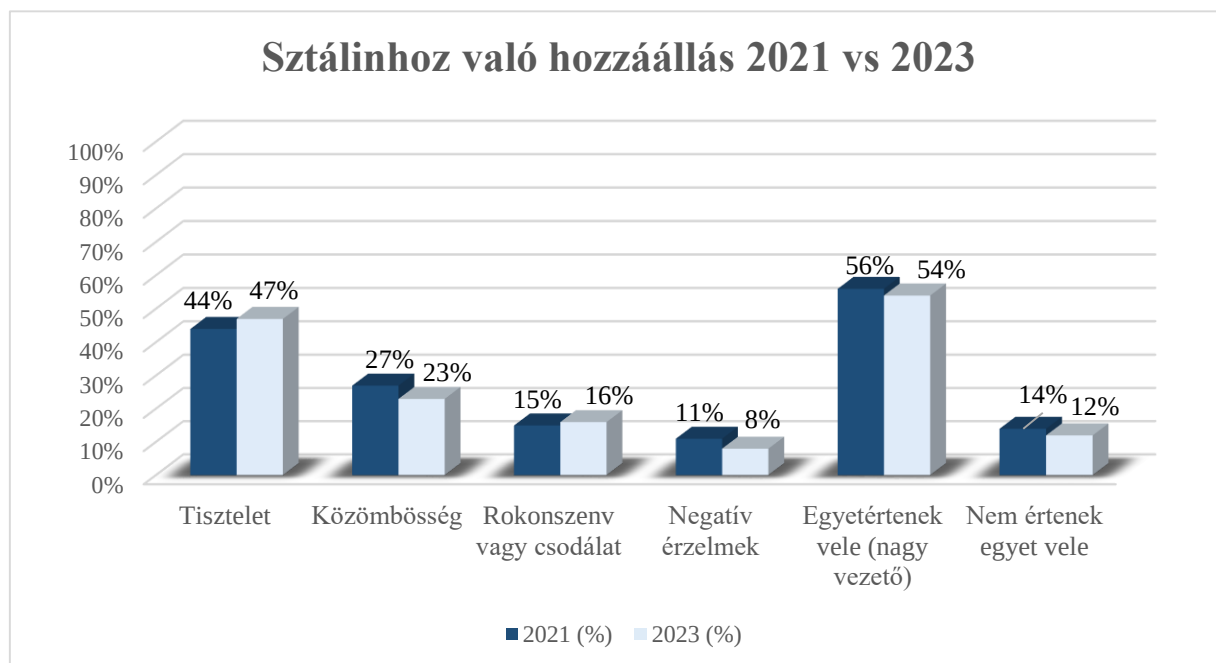
3.4. Sztálin megítélése a kortárs orosz közvéleményben

Az orosz társadalomban Sztálin megítélése az elmúlt két évtizedben egyre pozitívabb irányba változott. Ez részben az oktatáson, a médián és az állami emlékezetpolitikán keresztül súlykolt narratívák eredménye, amely a terrorral szemben a nemzeti büszkeség és dicsőség elemeit emeli ki.

A Szovjetunió összeomlása után Sztálin megítélése eleinte rendkívül negatív volt: zsarnokként és az elnyomó rendszer szimbólumaként tekintettek rá. Ám az ezredforduló után fokozatosan megváltozott a róla alkotott kép, és a 2010-es évek második felétől ez a változás elsősorban a fiatalabb és magasabb iskolai végzettségű csoportoknak volt köszönhető. Napjainkban egyre inkább az a nézet terjed, hogy ezek az intézkedések elsősorban a korrupt elit ellen irányultak. Ez a szemszög hozzájárul Sztálin pozitívabb megítéléséhez, mivel az elnyomásokat nem a nép ellen, hanem a „rossz vezetők” ellen irányuló igazságszolgáltatásként értelmezik. (Болков, 2024)

„2001-re azonban a Levada Központ felmérése szerint a válaszadók 38%-a „csodálta, tisztelte vagy szimpatizált Sztálinnal”, míg 43% még mindig negatívan nyilatkozott róla. 2016-ban azoknak az aránya, akik pozitívan értékelték Sztálin szerepét, már 54% volt. A Levada Központ 2021. áprilisi felmérése szerint 56% értett egyet azzal az állítással, hogy „Sztálin nagy vezető volt”, míg csak 14% nem értett ezzel egyet. 2019-ben még ennél is magasabb, 70% volt azok aránya, akik pozitívan ítélték meg Sztálin szerepét az orosz történelemben. A Levada Központ kutatói ezt a változást elsősorban a fiatalok véleményének átalakulásával magyarázták.” (Khapaeva, 2024, old.: 172)

1. ábra
A Sztálinhoz való hozzáállás

Forrás: Saját szerkesztés Levada Center, „Отношение к Сталину” 2023. augusztus 15. alapján (Letöltve: 2025. április 26.)

A Levada Center által végzett 2023-as oroszországi felmérés adatai alapján megállapítható, hogy a Sztálinhoz való érzelmi hozzáállás alapvetően nem változott 2021 májusa óta. A tisztelet és pozitív érzelmek aránya enyhén nőtt, míg a negatív érzelmek és közömbösség csökkentek. A válaszadók több mint fele továbbra is egyetért azzal, hogy Sztálin nagy vezető volt. (Левада-Центр, 2023) (1. ábra)

Ez azzal magyarázható, hogy számos közvéleménykutatás szerint az oroszok többsége a sztálini korszakra, mint a „Szovjetunió aranykora” tekintenek. A közvéleménykutatások kimutatták, hogy az orosz társadalom jelentős része tisztában van a sztálini terror mértékével, mégis pozitívan ítéli meg Sztálin személyét. Ez abból következik, hogy különösen az idősebb nemzedékek körében a vágyott rend, stabilitás és állami nagyság képzei erőteljesen befolyásolják az értékelést. E rendszer utáni vágyalom gyakran háttérbe szorítja a történelmi tényeket, és a büszkeség érzésén keresztül igazolja Sztálint. (Khapaeva, 2024, old.: 173-174)

A fiatalabb generációk helyzete ugyanakkor különösen nehéz. A torzított, átírt történelmi narratívák, melyeket az állami oktatás, a média és az emlékezetpolitika tudatosan közvetít hiányos és egyoldalú történelemismeret kialakulásához vezetnek. A hivatalosan közvetített

emlékezetpolitika kollektív emlékezetté formálja a történelem meghamisított változatait, amelyek a múlt traumáit nacionalista büszkeséggé alakítják.

A sztálini korszak filmes és televíziós reprezentációi erőteljes érzelmi kapcsolatot teremtenek a nézőkkel, és egy torz Sztálin-képet ábrázolnak. Sok fiatal csupán ezt a narratívát ismeri meg. Az iskolákban tanított hivatalos történelem szintén ezt az idealizált alakot erősíti: egy „megtisztított” Sztálint, akinek bűnei kisebbitődnek, míg kegyetlen tettei történelmi szükségszerűségként jelennek meg. (Khapaeva, 2024)

Nem elhanyagolható tényező a második világháborús győzelem emléke sem. Ez még tovább fokozza Sztálin iránti tiszteletet. A győzelem kultusza, amely a mai orosz identitás egyik alapköve, elválaszthatatlan Sztálin személyétől, aki így a hősiesség mintájává válik, függetlenül az általa elkövetett bűnöktől. (Волков, 2024)

3.5. Az jelenkori orosz politikai diskurzus Sztálinról

Putyin hivatalos nyilatkozatai Sztálinnal kapcsolatban a 2000-es évek elején még visszafogottak voltak, legalábbis egy bizonyos határig. Az utóbbi két évtizedben viszont egyre határozottabban kirajzolódik, hogy az állam nemcsak elnézően viszonyul a sztálini örökséghez, hanem törekszik annak részleges felmentésére és pozitív újraértelmezésére. (Khapaeva, 2024, old.: 160)

Putyin beszédeiben jól érzékelhető egyfajta kettősség: miközben elismeri a sztálini korszak terrorjának létezését, gyakran relativizálja annak súlyát, vagy történelmi kontextusba helyezi azt. A korszak erkölcsi elítélése helyett inkább az állítólagos szükségszerűségek, mint a háborús győzelem és a birodalmi nagyság kerülnek előtérbe. (Khapaeva, 2024, old.: 160)

Többször hangsúlyozta, hogy a történelmet nem lehet elfogulatlanul megírni, mivel minden történelmi narratíva egy adott hatalmi rendszer szolgálatában áll. Ennek megfelelően beszédeiben rendszerint Sztálin érdemeit emeli ki, anélkül, hogy a büntetteit hangsúlyozná. Ez a megközelítés tökéletesen illeszkedik Putyin állami emlékezetpolitikájának logikájába, amely a történelem átformálását a nemzeti egység megteremtésének, a birodalmi múlt újjáépítésének és a jelenlegi politikai berendezkedésnek az eszközeként használja. (Khapaeva, 2024)

2017-ben a „*Gyászfal*” nevezetű, a szovjet elnyomások áldozatainak nyilvános emlékműavatásán Putyin ugyan elismerte, hogy „Sztálin és köre jogosan hibáztatható”, és utalt a „tömeges elnyomások borzalmaira”. Ugyanakkor a következő mondatban már dicsérte a „szovjet kormányt”, amiért jól értelmezte az országot fenyegető külső veszélyeket, és burkoltan jelezte, hogy a „belső ellenségek” elleni repressziók talán mégsem voltak olyan rosszak. (Khapaeva, 2024, old.: 168)

2019-ben egy nyilvános beszédében kijelentette, hogy a háborúban elesett szovjet katonák „*Az Anyáért! Sztálinért!*” szavakat kiáltva haltak meg, ezzel újra összekapcsolva a II. világháborús győzelem kultuszát a sztálint dicsőítő képpel. (Khapaeva, 2024, old.: 162)

2020-ban pedig egyértelműen elutasította azt az értelmezést, amely szerint Sztálin és Hitler azonos mértékben felelősek a II. világháború kirobbantásáért. Putyin szerint a Molotov–Ribbentrop-paktum nem a náci Németországgal való együttműködést jelentette, hanem a Szovjetunió geopolitikai kényszerhelyzetére adott válasz volt, amely az ország biztonságát volt hivatott biztosítani. (Bloomberg, 2020)

Putyin nyilatkozatai tehát nem véletlenszerűek, hanem egymásra épülnek, és világosan jelzik, hogy a történelmi múlt Putyin rendszerében nem csupán a visszaemlékezés tárgya, hanem stratégiai eszköz. Sztálin alakjának dicsőítése nem csak politikai célokat szolgál, hanem a jelen autoriter hatalomgyakorlásának szimbólumává is válik. Így az állami diskurzusban a sztálini örökség már nem elítélendő, hanem követendő példa, mert a stabilitás, egység és nagyság garanciája. (Sz. Bíró, 2023) (Колесников, 2023)

ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatásom során arra törekedtem, hogy feltérképezsem a neomedievalizmus, a resztalinizáció, az új opricsnyina és az eurázsianizmus jelenségek sajátosságait, továbbá a történelmi emlékezet manipulálásának politikai és társadalmi hatásait a putyini hatalomgyakorlásban.

Az elemzett szakirodalmak, valamint a történelmi és ideológiai elemzések segítségével arra a következtetésre jutottam, hogy a posztszovjet Oroszország történelmi emlékezetpolitikája tudatosan formálja az opricsnyina, IV. Iván és Sztálin megítélését annak érdekében, hogy legitimálja a tekintélyuralmi rendszerét, és ez által átfogó társadalmi kontrollt alkalmazzon az állampolgárai felett.

Az én személyes következtetésem szerint az új opricsnyina, az eurázsianizmus, a resztalinizáció és a neomedievalizmus egymást erősítő, kiegészítő és szoros rendszerré fonódott össze, amelyek együttesen alkotják a putyini rezsim ideológiai és hatalomgyakorlási stratégiájának alapját. Ezen rendszerek együttesen szolgálnak kortárs politikai és kulturális irányvonal igazolására.

Az opricsnyina rendszer és a sztálini kultusz mélyen összekapcsolódik a mai orosz állami hatalomgyakorlásban, mivel mindkettő az erős vezetés és a rend megőrzése érdekében alkalmazott erőszak és a nemzeti egység nevében végzett megtorlás történelmi példájává vált. A kortárs orosz vezetés ezeket a mintázatokat nem csupán elfogadhatóként ábrázolja, hanem a biztonság és a birodalmi nagyság zálogaként is újraértelmezi. Ezen jelenségek tehát egymást erősítő elemei a mai orosz emlékezetpolitikának. Mindkét történelmi örökség az állami erőszak és autokratikus hatalmi rendszer igazolását szolgálja: IV. Iván opricsnyinája a cári hatalom isteni eredetét és a helyreállítását hirdette, míg Sztálin személye a szovjet győzelem és birodalmi nagyság szimbólumává vált. A kortárs orosz propaganda napjainkban ezeket a történelmi mintázatokat teremti újra, hogy igazolja az állami erőszakot és az antidemokratikus irányvonalat.

A dolgozatom során azt is kifejtettem, hogy a politikai és kulturális értelemben vett terror hogyan vált elfogadottá a putyini hatalomgyakorlásban. A kutatásom alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a terror eszközként való alkalmazása, amely nem csupán fizikai erőszakot takar, hanem a társadalom gondolkodásába, a kollektív tudattalanba is beférkőzött, szoros összefüggésben áll a középkori és sztálini hagyományok felélesztésével. Az állami

terror, mint igazoló erő Putyin rendszerében egyfajta kulturális normává vált, amelyet a történelmi emlékezet befolyásolása és az ideológiai alapok megerősítése révén értek el. Az új opricsnyina és a sztálini kultusz összeolvadása oda vezetett, hogy a politikai elnyomás és az állami erőszak mára sokak szemében nemcsak elfogadottá vált, hanem kulturális és politikai szinten is igazolttá vált.

A Kreml neomedievalista emlékezetpolitikáját és a tömegemlékezet kialakulását csak a resztalinizáció jelenségének figyelembevételével lehet teljes mértékben értelmezni. Az elemzésem eredményei alapján megállapítható, hogy a történelmi emlékezet alakítása (manipulálása) a putyini ideológiai gépezet központi eleme, és a történelmi narratívák újraértelmezésén keresztül biztosítja az autoritárius rezsim fennmaradását. A társadalom részére átgondoltam közvetítenek torzított történelmi értelmezéseket IV. Iván és Sztálin személyéről, akik a kortárs politikai diskurzusban követendő modellekként jelennek meg.

Álláspontom szerint a jövőben érdemes figyelemmel kísérni, hogy a posztszovjet Oroszország politikai diskurzusának hatásai miként alakítják a társadalmat és a nemzetközi diplomáciát. Oroszország emlékezetpolitikája nemzetközi szinten is befolyásolja a nemzetközi kapcsolatok alakulását, miközben a történelmi narratívák politikai legitimáció céljából történő alkalmazása új kihívásokat teremt.

A kutatásom alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a putyini rendszer hosszú távú fennmaradása jelentős mértékben függ a társadalmi ellenőrzés, a megfélemlítés és az elnyomás mechanizmusainak sikeres kiépítésétől. A történelmi emlékezet manipulálása, a társadalom szabadságának korlátozása és a belső társadalmi félelem generálása fontos politikai eszközzé vált. Azonban az ilyen rendszerek fenntarthatósága kérdéses lehet, mivel idővel az elnyomás és a társadalmi feszültségek előbb-utóbb ellenállást válthatnak ki.

A jövő kulcsfontosságú kérdése az, hogy vajon Putyin rendszere képes lesz-e fenntartani az emlékezet és a politikai kontrollját, különösen a belső ellenállás és a nemzetközi kritikák fényében. Az orosz-ukrán háború és a nyílt nyugatellenesség tovább növeli a geopolitikai feszültségeket, amelyek közvetlen hatással lehetnek nemcsak Oroszországra, hanem a nemzetközi kapcsolatokra is.

Bár Putyin rendszere jelen formájában úgy tűnhet, hogy erős és sikeres, nem biztos, hogy hosszú távon képes lesz megtartani a társadalom valódi támogatását. Ezért fontos figyelemmel

kísérni Oroszország jövőjét, mivel nem biztos, hogy a jelenlegi politikai rendszer képes lesz hosszú távon megőrizni hatalmát.

IRODALOMJEGYZÉK

- V. Molnár, L. (2020). IV. Iván és I. Péter Mikrohistoriográfiai tükörben. oroszvalóság.hu. Letöltés dátuma: 2025. 03 26, forrás: https://oroszvalóság.hu/?t1=tudomany_hirei&hid=6659
- After, R. (n.d.). Oprichnina: The Violence of the State, Its History and Modernity. www.after-russia.org. Letöltés dátuma: 2025. 03 03, forrás: <https://www.after-russia.org/de/explained/oprichnina-state-violence>
- Bloomberg. (2020). Putin Keeps Stalin's Crimes Under Wraps in WWII Battle With West. www.themoscowtimes.com. Letöltés dátuma: 2025. 04 26, forrás: <https://www.themoscowtimes.com/2020/02/13/putin-keeps-stalins-crimes-under-wraps-in-wwii-battle-with-west-a69274>
- Dugin, A. (2012). *The Fourth Political Theory*. London: ARKTOS Kiadó.
- Engström, M. (2016). Новая опричнина и идея "сакрального террора" в современной России. In P.-A. B. Per Ambrosiani, *Да веселится Новгород в радости. Мå Novgorod fröjda sig. Hyllningsskrift till Elisabeth Löfstrand* (old.: 49 - 65). Stockholm: Författarna Kiadó.
- Euronews. (2021). Oroszországban betiltják a Memorial, a legrégebbi orosz emberi jogi szervezet működését. hu.euronews.com. Letöltés dátuma: 2025. 04 22, forrás: <https://hu.euronews.com/2021/12/28/megtiltjak-a-mukodeset-oroszorszagban-a-memorialnak-a-legregebbi-orosz-emberi-jogi-szervez>
- European Parliament. (2009). A Memorial nyerte a 2009-es Szaharov-díjat. Letöltés dátuma: 2025. 04 23, forrás: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_post_story/2009/HU/03A-DV-PRESSE_STO\(2009\)10-20\(62805\)_HU.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_post_story/2009/HU/03A-DV-PRESSE_STO(2009)10-20(62805)_HU.pdf)
- Harmat, Á. P. (2015). Oroszország története a kezdetektől Nagy Katalinig (882-1796). Történelemcikk.hu. Letöltés dátuma: 2025. 03 28, forrás: <http://tortenelemcikk.hu/node/151>
- Heizer, P. (2012). Neoopricznina - Aleksander Dugin i Euroazjatycki Związek Młodzieży. *Przegląd Rusycystyczny*. Forrás: <https://bibliotekanauki.pl/articles/605078>
- Jangfeldt, B. (2024). *Mi és ők - Az orosz eszme története*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Khapaeva, D. (2024). *Putin's Dark Ages Political Neomedievalism and Re-Stalinization in Russia*. London and New York: Routledge Kiadó.
- Kiss, L. (2018). A geopolitika misztikus megalapozása Alekszandr Dugin politika- és államelméletében. *JÁP*, 2018/1, 73-133. o. Letöltés dátuma: 2025. 04 28, forrás: <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/8870999>
- Sz. Bíró, Z. (2023). *Putyin háborúja*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szvák, G. (1979). Rettegett Iván az újabb szovjet kutatások tükrében. *Történelmi szemle*, 592 - 604.
- Szvák, G. (2001). Oroszország története. In G. Szvák (Szerk.), *Oroszország története* (old.: 125 - 253. o.). Budapest: Pannonica Kiadó.
- Szvák, G. (2009). *A tizenkét legnagyobb orosz*. (G. Szvák, Szerk.) Budapest: Russica Pannonicana .

- Tarján M., T. (n.d.). 1530. augusztus 25. – Rettegett Iván születése. Rubicon.hu. Letöltés dátuma: 2025. 03 16, forrás: <https://rubicon.hu/hu/kalendarium/1530-augusztus-25-rettegett-ivan-szuletese>
- Tevan, A. (1984). *A könyv évezredes útja* (III. Kiadás. kiad.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- The Nobel Prize organisation. (2022). Nobel-békedíj 2022. www.nobelprize.org. Letöltés dátuma: 2025. 04 25, forrás: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2022/summary/>
- Брицкая, Т. (2024). Закон — гойда. *novayagazeta*. Letöltés dátuma: 2025. 02 24, forrás: <https://novayagazeta.ru/articles/2024/06/25/zakon-goida>
- Волков, Д. (2024). «Мифологизированное представление о репрессиях». www.levada.ru. Letöltés dátuma: 2025. 04 22, forrás: <https://www.levada.ru/2024/12/23/mifologizirovannoe-predstavlenie-o-repressiyah/>
- Дугин, А. (2011). Метафизика опричнины. *karpets.livejournal*. Letöltés dátuma: 2025. 03 22, forrás: <https://karpets.livejournal.com/487150.html>
- Дугин, А. (2013. июня 24). Александр Дугин, философ. (С. Прудников., Kérdező:) Letöltés dátuma: 2025. 03 29, forrás: https://superomsk.ru/news/27849-aleksandr_dugin_filosof/
- Колесников, А. (2023). Истоки и смысл русского национал-империализма: исторические корни идеологии Путина. carnegieendowment.org. Letöltés dátuma: 2025. 04 28, forrás: <https://carnegieendowment.org/research/2023/11/blood-and-iron-how-nationalist-imperialism->
- Левада-Центр. (2023). Отношение к Сталину. www.levada.ru. Letöltés dátuma: 2025. 04 19, forrás: <https://www.levada.ru/2023/08/15/otnoshenie-k-stalinu/>
- Линченко, А., & Иванов, А. (2017). „Живите тыщу лет, товарищ Сталин...”: Трансформация мифологии образов И. В. Сталина в современной российской исторической памяти. *Диалог со временем*, 59. С. , 116-135. Letöltés dátuma: 2025. 04 28, forrás: https://roii.ru/publications/dialogue/article/59_7/linchenko_a.a.,ivanov_a.g./live-a-thousand-years-comrade-stalin-transformation-of-mythology-of-iv-stalins-images-in-the-contemporary-russian-historical-memory
- Реалии, С. (2024). "Память палачей". Как и почему российские власти прививают обществу любовь к Ивану Грозному и Сталину. www.severreal.org. Letöltés dátuma: 2025. 03 27, forrás: <https://www.severreal.org/a/pamyat-palachey-kak-i-pochemu-rossiyskie-vlasti-privivayut-obschestvu-lyubov-k-ivanu-groznomu-i-stalinu-/33203580.html>
- Хапаева, Д. (2018). Неомедиевализм плюс рестаилинизация всей страны! . *Neprikosnovenny Zapaz*, 173 –186. о. Letöltés dátuma: 2025. 04 28, forrás: https://www.nlobooks.ru/magazines/neprikosnovenny_zapas/117_nz_1_2018/article/19540/